

Održivi turizam Općine Mošćenička Draga

Staraj, Rikardo

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:453360>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-27**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET ZA INTERDISCIPLINARNE, TALIJANSKE
I KULTUROLOŠKE STUDIJE
PREDDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ KULTURA I TURIZAM

RIKARDO STARAJ

**ODRŽIVI TURIZAM OPĆINE MOŠĆENIČKA DRAGA
SUSTAINABLE TOURISM OF MOŠĆENIČKA DRAGA COMMUNITY**

ZAVRŠNI RAD

Pula, rujan 2021.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET ZA INTERDISCIPLINARNE, TALIJANSKE
I KULTUROLOŠKE STUDIJE
PREDDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ KULTURA I TURIZAM

RIKARDO STARAJ

**ODRŽIVI TURIZAM OPĆINE MOŠĆENIČKA DRAGA
SUSTAINABLE TOURISM OF MOŠĆENIČKA DRAGA COMMUNITY**

ZAVRŠNI RAD

JMBAG: 0303086492, izvanredni student

STUDIJSKI SMJER: Preddiplomski sveučilišni studij Kultura i turizam

KOLEGIJ: Održivi razvoj turističkih destinacija

ZNANSTVENO PODRUČJE: Društvene znanosti

ZNANSTVENO POLJE: Kultura i turizam

ZNANSTVENA GRANA: Turizam

MENTORICA: prof.dr.sc. Tea Golja, izvanredni profesor

Pula, rujan 2021.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Rikardo Staraj, kandidat za prvostupnika studija Kultura i turizam, ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student
Rikardo Staraj

U Puli, 19.09.2021.

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

Ja, Rikardo Staraj dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj Završni rad pod nazivom **ODRŽIVI TURIZAM OPĆINE MOŠĆENIČKA DRAGA / SUSTAINABLE TOURISM OF MOŠĆENIČKA DRAGA COMMUNITY** koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Student

Rikardo Staraj

U Puli, 19.09.2021.

SAŽETAK

Održivi turizam neke destinacije u mnogočemu ovisi o više čimbenika. Održivi razvoj turizma u svojoj osnovi mora imati regionalnu i lokalnu komponentu. Vrlo je važno da se u turizam neke destinacije uključi lokalna zajednica i u najvećoj mjeri sudjeluje u njegovom razvoju. Treba dobro odmjeriti kapacitete i resurse određene turističke regije, grada ili mjesta, broj dolazaka i vrstu turista koji je posjećuju. Prirodni, infrastrukturni i društveni kapacitet destinacije mora biti na neki način izjednačen sa količinom turista koji dolaze. Sve mora imati svoju mjeru. Kako bi postigli idealan balans turista i zajednice, treba energiju, znanje i kreativnost usmjeriti u jačanje prirodne osnove, tradicije, autohtonosti, te sve podrediti društvenim i socijalnim interesima stanovništva. Održivi razvoj turizma destinacije jest upravo to – stanovništvo maksimalno uključiti u turistički proizvod, da ono od turizma ima koristi i od turizma živi čitavu godinu. Turizam ne smije biti „odvojeni organizam“ od zajednice i njenih interesa. Snažna ekološka komponenta, obnovljive energije, vrednovanje kulturne i povijesne baštine, umjetnosti i tradicije, ključ je održivog turizma destinacije. Novi trendovi u turizmu kroz kulturu, sport, prirodu, zdravlje i rekreaciju donose održivost razvoju turističkog područja. U konačnici sve leži u svijesti pojedinca i kolektiva, odnosno koji će smjer odabrati – stihijski kratkoročni turizam koji postiže dobre ali kratkoročne rezultate ili kontinuirani dugoročni turistički razvoj koji postiže višegodišnje prihode i kvalitetan život zajednice.

ABSTRACT

Sustainable tourism of a destination largely depends on several factors. Sustainable tourism development must basically have a regional and local component. It is very important that the local community is involved in the tourism of a destination and participates to the greatest extent in its development. The capacities and resources of a particular tourist region, city or town, the number of arrivals and the type of tourists visiting it should be well weighed. The natural, infrastructural and social capacity of the destination must be in some way equal to the amount of tourists coming. Everything must have its measure. In order to achieve an ideal balance between tourists and the community, energy, knowledge and creativity should be directed towards strengthening the natural basis, tradition, autochthony, and subordinating everything to the social interests of the population. The sustainable development of destination tourism is just that - to include the population in the tourism product as much as possible, so that it benefits from tourism and lives from tourism all year round. Tourism must not be a "separate organism" from the community and its interests. A strong ecological component, renewable energy, valuation of cultural and historical heritage, art and tradition, is the key to sustainable destination tourism. New trends in tourism through culture, sports, nature, health and recreation bring sustainability to the development of the tourist area. Ultimately, everything lies in the consciousness of the individual and the collective, which direction to choose - spontaneous short-term tourism that achieves good but short-term results or continuous long-term tourism development that achieves long-term income and life quality of the local community.

SADRŽAJ

UVOD	9
1. ODRŽIVI RAZVOJ TURISTIČKE DESTINACIJE	11
1.1 Održivi razvoj.....	11
1.1.1. Načela i vrste održivog razvoja.....	12
1.1.2. Pokazatelji održivog razvoja.....	14
1.1.3. Društveno-ekonomski temelji održivog razvoja.....	14
1.2. Turistička destinacija	15
1.3. Održivi turizam.....	16
1.3.1. Sastavnice održivog turizma.....	17
1.3.2. Održivi turizam turističke destinacije.....	17
1.3.3. Razvoj održivog turizma u Hrvatskoj.....	18
2. TRENDVI ODRŽIVOG RAZVOJA I TRANSFORMACIJA TURIZMA	19
2.1. Ciljevi i načela zaštite okoliša.....	19
2.2. Obnovljivi izvori energije.....	20
2.3. Inovativno upravljanje održivim razvojem turizma.....	21
2.4. Novi turizam.....	24
2.4.1. Kulturni turizam.....	24
2.4.2. Sportski i Outdoor turizam.....	25
2.4.3. Lječilišni i wellness turizam.....	26
2.4.4. Ruralni i Eko-etno turizam.....	27

3. ANALIZA SLUČAJA	29
3.1. Održivi turizam Općine Mošćenička Draga.....	30
3.1.1. Swot analiza.....	31
3.1.2. Destinacija prošlosti za „turizam budućnosti“.....	32
3.2. Posebni oblici turizma Općine Mošćenička Draga.....	33
3.2.1. Kulturno-povijesna baština.....	34
3.2.2. Gastronomija.....	36
3.2.3. Manifestacije.....	37
3.2.4. Outdoor turizam.....	38
3.2.5. Golf turizam.....	39
3.2.6. Nautički turizam.....	40
3.3. Planovi razvoja održivog turizma Općine Mošćenička Draga.....	41
3.4. Trebišće, proizvod kulturnog turizma.....	42
3.4.1. Sadržaj i koncept.....	42
3.4.2. Predstava.....	43
3.4.3. Stanje u prostoru.....	43
3.4.4. Program.....	44
3.4.5. Ostale aktivnosti.....	44
3.4.6. Ciljevi.....	45
3.4.7. Rezultati.....	45
ZAKLJUČAK	47
LITERATURA	49

UVOD

U ovom radu dati će se naglasak na održivom razvoju turizma Općine Mošćenička Draga. Studija slučaja prikazat će novi kulturno-turistički proizvod koji doprinosi destinaciji u strategiji razvoja cjelogodišnjeg turizma. Rad navodi prirodnu, atrakcijsku, kulturnu i tradicijsku osnovu Općine Mošćenička Draga kao temeljni element održivog turizma destinacije.

U prvom dijelu rada navedeni su opći pojmovi održivog turizma i održivog razvoja kod nas i u svijetu, načela, vrste i pokazatelji održivog razvoja, sastavnice kao i društveno-ekonomske temelje na osnovu kojih se održivi razvoj može primijeniti.

U drugom dijelu rada govori se o trendovima održivog razvoja i transformaciji turizma s naglaskom na obnovljive izvore energije i ekološku komponentu kao temeljnu pretpostavku održivog razvoja područja. Tu se također spominju i inovacije u turizmu kroz nove trendove i inovativno upravljanje održivim razvojem. U poglavlju Novi turizam navedeni su gotovo svi selektivni oblici turizma od kulturnog, sportskog, zdravstvenog, do ruralnog i eko-etno turizma.

Za analizu slučaja poslužila je turistička destinacija Općina Mošćenička Draga. Prvi dio posvećen je općenito održivom razvoju Mošćeničke Drage, posebnim oblicima turizma općine, strateškim planovima razvoja turizma, a posebno se osvrnulo na Studiju slučaja kroz novi kulturno-turistički proizvod etno selo i mitsko-povijesnu stazu Trebišće-Perun.

Metode korištene za ovo istraživanje su Studija slučaja (Trebišće-Perun), metoda analize i sinteze, deskripcije i komparacije (novi i stari trendovi u turizmu). Metodom deskripcije i komparacije prikazana je prošlost, sadašnjost i budućnost turizma Općine Mošćenička Draga. Metodom sinteze išlo se u pregled općine kao cjeline da bi se istakle glavne karakteristike i detalji destinacije. Metodom analize može se zaključiti kako je područje Mošćeničke Drage jedinstveno u svojoj osebnosti, no isto se tako može primijeniti i na ostale destinacije Liburnije koje dijele sličnu povijest, turistička kretanja i budućnost turizma jer zajedno čine jednu prepoznatljivu regiju koja je poznata kao Opatijska rivijera.

Cilj rada je prikazati Općinu Mošćenička Draga kao primjer održivog razvoja destinacije Opatijske rivijere. Njena temeljna održivost ogleda se u turističkim resursima bogate povijesti, novim turističkim proizvodima, spoju tradicije i tradicijskih zanimanja, manifestacijama, atrakcijama, prirodne i kulturne osnove te novih trendova u turizmu.

Rad je strukturiran po poglavljima: uvod, pojmovi održivog razvoja i održivog turizma, trendovi održivog razvoja i transformacije turizma, a razrada teme nalazi se u primjerima iz prakse (studiji slučaja), točnije, dan je prijedlog modela cjelogodišnjeg turizma „in situ“ te na osnovi svih razrađenih elemenata dan je zaključak.

Za navedeno istraživanje koristila se znanstvena i stručna literatura, internet izvori, turistički portali, stranice Ministarstva turizma, turističkih zajednica, akcijskih i strateških planova, planovi razvoja. Literatura je navedena na kraju rada.

1. ODRŽIVI RAZVOJ TURISTIČKE DESTINACIJE

Održivi razvoj turističke destinacije može se definirati i kao sposobnost da ostane na tržištu unatoč pojavi novih i manje posjećenih destinacija i da privuče podjednako posjetitelje koji se vraćaju i one koji prvi put dolaze. Ovaj zaključak upućuje na primjenu načela održivog razvoja turističke destinacije koji se ne odnose samo na zaštitu i prirodnih resursa, nego pojam održivosti turizma poimaju mnogo šire.¹

Tri dimenzije održivosti, kako općeg gospodarskog, tako i turističkog razvoja pritom su: ekološka, društvena i ekonomska održivost. Turistička destinacija koja želi biti dugoročna, uspješna i konkurentna na turističkom tržištu, mora tijekom planiranja razvoja uvažavati osnovne postulate održivog razvoja i odgovornog turizma, pri čemu vrlo često može doći do konflikta između ekonomske i društvene perspektive razvoja turizma i razvoja turizma iz perspektive okoliša.

Održivim razvojem turističke destinacije može se gledati kroz tri niše istodobno: da ne degradira prirodnu i kulturnu resursnu osnovu, da nije u koliziji s potrebama i željama lokalnog stanovništva i samih turista, i da garantira razuman povrat na uložena sredstva.²

1.1. Održivi razvoj

Održivi razvoj (uravnoteženi razvoj, postojani razvoj), kao ekonomski razvoj koji u potpunosti uzima u obzir djelovanje ekonomske aktivnosti na okoliš i osniva se na obnovljivim izvorima dobara. Naziv je prva upotrijebila britanska političarka Barbara Ward 1969., a preporučeno je i uvedeno u praksu na Konferenciji o okolišu i razvoju UN-a u Rio de Janeiru 1992. Osnovna je postavka održivoga razvoja: povećanje dobrobiti mjeri se povećanjem kvalitete života pojedinca i sveukupnog stanovništva, a ne povećanjem količine proizvedenih ili utrošenih materijalnih dobara ili energije. Neusklađenost interesa i usmjerenja različitih skupina i država o prvenstvima ciljeva razvoja, uzrokom je neujednačenosti razvojnih planova pojedinih zemalja, regija ili kontinenata. Manje razvijene zemlje smatraju planove održivoga

¹ Čavlek, N., (2011.), Turizam: ekonomske osnove i organizacijski sustav, Zagreb, Školska knjiga, str. 432.

² Kožić, I., Mikulić, J. (2011.) Mogućnost uspostave sustava pokazatelja za ocjenu i praćenje održivosti turizma u Hrvatskoj "Privredna kretanja i ekonomska politika", No.127, str. 58.

razvoja ograničenjima koja im nameću razvijene i tehnološki moćne zemlje, koje su svoj razvoj u prošlosti postigle upravo intenzivnim iskorištavanjem okoliša i odlaganjem štetnog otpada. Održivi razvoj, iako nepotpuno definiran i otvoren za različita, pa i djelomično suprotstavljena tumačenja, ulazi kao načelo u strategije razvoja svih zemalja. UN, preko Komisije za održivi razvoj (Commission for Sustainable Development – CSD) procjenjuje postignuti napredak u geografskim, ali i tematskim cjelinama te daje preporuke.³

Održivi razvoj podrazumijeva takav razvoj društva koji raspoloživim resursima zadovoljava ljudske potrebe, ne ugrožavajući prirodne sisteme i životnu sredinu, čime se osigurava dugoročno postojanje ljudskog društva i njegovog okruženja. Koncept održivog razvoja predstavlja novu strategiju i filozofiju društvenog razvoja. Održivi razvoj se najčešće dovodi u vezu sa zaštitom životne sredine, odnosno nastojanjem da se zabrinutost za opstanak živog svijeta na planeti poveže sa očuvanjem prirodnih resursa i brojnim ekološkim izazovima koji stoje pred svakim društvom, državom i čovječanstvom u cjelini.

U devet tematskih cjelina obrađuju se najvažnije znakovitosti održivog razvoja civilizacije: 1) pojam i evolucija održivog razvoja, 2) načela održivog razvoja, 3) vrste održivog razvoja, 4) održivi razvoj – trajni globalni proces, 5) društveno ekonomski temelji održivog razvoja, 6) održivi razvoj kao politički proces, 7) pokazatelji (indikator) održivog razvoja, 8) upravljanje i primjena pokazatelja održivog razvoja i 9) praćenja promjena u okolišu i odabir politike održivog razvoja.⁴

1.1.1. Načela i vrste održivog razvoja

Postoji devet načela održivog razvoja kao temelj strategije održivog razvoja. Oni su međusobno povezani i jedan drugog podupiru. Devet načela možemo svrstati u:⁵

1. Poštovanje i briga za životnu zajednicu. To je etičko načelo i podrazumijeva brigu za ostale ljude i ostale oblike života, danas i u budućnosti. Razvoj se ne smije odvijati ako šteti ostalim ljudima i onim koji dolaze. Opstanak ostali vrsta ne smije biti ugrožen.

³ Enciklopedija.hr: Održivi razvoj

<https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44778> (01.09.2021.)

⁴ Črnjar, M, Črnjar, K (2009) Menadžment održivog razvoja, Rijeka, str 80.

⁵ Črnjar, M, Črnjar, K (2009) Menadžment održivog razvoja, Rijeka, str. 84.

2. Pобољшanje kvalitete života. Cilj ovog načela je побољшати kvalitetu života. Razvoj se odnosi na ostvarivanje kvalitetnog i dostojanstvenog života. Gospodarski razvoj ne može biti isključivi i jedini cilj. Razvoj je stvaran jedino ako čini naše živote бољима u pogledu zdravog i dugog života, obrazovanja, političkoj slobodi, zajamčena ljudska prava i sloboda od nasilja.
3. Zаštita vitalnosti i raznolikosti zemlje. Razvoj se mora temeljiti na zaštiti okoliša, zaštiti i raznolikosti prirodnih sustava o kojima našа vrsta ovisi.
4. Minimaliziranje iscrpljivanja neobnovljivih resursa, kao što su minerali, naftа, plin, ugljen – to se mora svesti na minimum.
5. Poštivanje granica prihvatljivog kapaciteta Zemlje su zapravo prihvatljivi kapaciteti ekosustava Zemlje unutar kojih ti sustavi, pa i biosfera, mogu podnijeti nepovoljne utjecaje, а da pritom ne dolazi do opasne degradacije. Utjecaji ovisе o broju ljudi te o količini hrane, vode, energije i sirovina koju svaka osoba koristi.
6. Promjene u osobnim stavovima i promjenama radi usvajanja etike za održivi život, ljudi trebaju preispitati svoje vrijednosti i promijeniti svoje ponašanje.
7. Omogućiti zajednicama da skrbe o vlastitom okolišu. Ljudi koji se sami organiziraju kako bi činili svoje granice održivima, djelotvorna su silа bez obzira je li njihova zajednica bogata, siromašna, gradska, priogradska, ruralna, itd.
8. Stvaranje nacionalnog okvira za integraciju razvoja i zaštite. Kako bi društvo moglo napredovati na racionalan način, mora imati bazu informacija, znanja i pravni institucijski okvir, te dobru gospodarsku i društvenu politiku.
9. Stvaranje globalnog saveza ovisi o čvrstom savezu među svim državama i cilju jedinog cilja – zaštiti okoliša.

Održivost razvoj obuhvaća tri vrste održivosti: ⁶

1. Društvena održivost naglašava kvalitativno naspram kvantitativnom rastu. Društvena održivost ostvarit će se samo jakim i sustavnim sudjelovanjem zajednice ili razvojem građanskog društva. Društvena kohezija, kulturološki identitet, institucije, ljubav, poštenje, disciplina, itd., sve to čini dio društvenog kapitala. Taj „moralni kapital“ zahtjeva održavanje i obnavljanje putem religijskog i kulturnog života zajednice.
2. Gospodarska održivost se svodi na održavanje zaliha kapitala (prirodni, društveni, ljudski kapital). Danas se u gospodarski sustav mora uključivati vrijednost prirodnog kapitala kako bi se osigurao održivi razvoj gospodarstva.

⁶ Črnjar, M, Črnjar, K. (2009).: Menadžment održivog razvoja, Rijeka, str. 87.

3. Ekološka održivost koja je ljudima najpotrebnija. Održivost kvalitetnog stanja u okolišu. Ekološka održivost sama po sebi poboljšava blagostanje ljudi zaštitom izvora sirovina koje se koriste za ljudske potrebe.

1.1.2. Pokazatelji održivog razvoja

Svaki pokazatelj bi trebao biti specifičan, mjerljiv, upotrebljiv, fleksibilan, dostupan i rentabilan. Navedeni kriteriji nisu jedini. Moralo bi se jasno definirati cilj koji se pokazateljima želi postignuti te odrediti tko i kako će koristiti te pokazatelje. U smislu gospodarstva i turizma, najprimjenjiviji su: Eko pokazatelji s integralnom procjenom na okolinu kroz 10 negativnih utjecaja, Eko-efikasnost kroz dobit i dobrobit u odnosu na ukupne troškove i okolinska opterećenja, Ekološki otisak (footprint) – ukupna okolinska opterećenja izražena u ekvivalentnim hektarima zemljišta, Okolinski kapacitet kao mjera ukupnih okolinskih opterećenja Zemlje, riječnog sliva ili područja koje dani prostor može primiti bez trajnih šteta, Indeks humanog razvoja je globalni pokazatelj koji vodi računa o socijalnim i ekonomskim aspektima; analize i razlike među polovima i grupama, Don-Jonesov grupni indeks održivosti je pokazatelj održivosti razvoja organizacija i poduzeća kroz njihov odnos prema društvu i prirodi, izražen kroz grupu pokazatelja. Služi kao vodič investitorima i kao alat organizacijama koje procjenjuju tvrtke u različitim industrijskim sektorima.⁷

1.1.3. Društveno - ekonomski temelji održivog razvoja

Nepromišljeno korištenje prirodnih resursa može smanjiti kapacitet Zemlje te narušiti biološku raznolikost i cirkuliranje vode i ugljika u biosferi. Očuvanje kapaciteta Zemlje postaje jedno od temeljnih načela održivog razvoja. Činjenica je da Zemlja ima ograničene resurse i da potrošnja bazirana na ekonomskom rastu ne može trajati unedogled. Kad-tad Zemlja će dosegnuti granice vlastitog kapaciteta jer ima tri ograničenja:⁸

- 1) neobnovljive prirodne resurse koji se mogu iscrpiti,
- 2) probleme okoliša koji se očituju onečišćenjem i mogućnošću apsorpcije onečišćenosti bez većih posljedica,

⁷ Črnjar, M, Črnjar, K. (2009): Menadžment održivog razvoja, Rijeka, str 106.

⁸ Črnjar, M, Črnjar, K (2009) Menadžment održivog razvoja, Rijeka, str 97, 98.

3) obnovljive resurse koji se zbog nekontrolirana iskorištavanja ne mogu reproducirati i daju sve manje priloge.

Očuvanje kapaciteta zemlje iznimno je kompleksan problem koji ovisi o mnoštvu uzajamnih čimbenika, uključujući razne vrste potrošnje i proizvodnje te široki raspon pozitivnih ekološko-ekonomskih rezultata novih tehnologija.

Ekonomisti ekonomike okoliša najčešće se suprotstavljaju navedenom mišljenju tvrdeći da nije moguće imati „neograničenu“ zamjenu prirodnog kapitala s kapitalom koji je stvorio čovjek kao zamjenu za prirodni kapital ili resurse.

Ekonomika okoliša (environmental economics) koja se ubrzano razvija posljednjih tridesetak godina, također ne zadovoljava niti rezultatima niti pristupom. Osnovna pitanja kojima se bavi jesu kako optimizirati trošenje resursa i koliki je društveni trošak ugrožavanja okoliša, pri čemu se u pomoć pozivaju osnovni postulati ekonomije blagostanja. Pokušaj novčanog vrednovanja degradiranog okoliša završava, međutim, neuspjehom naprosto zato jer se radi o nečemu što se ne pojavljuje na tržištu i čija se potrošnja ne može individualizirati i naplaćivati.

1.2. Turistička destinacija

Prema Gržinić, Turistička destinacija je mjesto gdje se turistički proizvod konzumira i gdje se provodi slobodno vrijeme te provode različite aktivnosti. Možemo je definirati kao prostornu jedinicu gdje se ostvaruje turistički promet na temelju raspolaganja turističkim kapacitetima. U širem smislu ona je zapravo regija koja uključuje više turističkih centara i punktova. Dakle, destinaciju možemo shvatiti kao „putujuću destinaciju“, ali može biti i kontinent Europe. Ona je element turističkog sustava specifična zbog svojih karakteristika.⁹

⁹ Gržinić, J.(2019), Uvod u turizam – povijest, razvoj, perspektive, Sveučilište J. Dobrile u Puli, str 79.

1.3. Održivi turizam

Prema definiciji UNWTO-a naglašava se važnost sudjelovanja u procesu održivog razvoja turizma: „Održivi razvoj turizma zahtjeva sudjelovanje svih relevantnih dionika, kao i snažno političko vodstvo kako bi se osiguralo sveobuhvatno sudjelovanje i postizanje konsenzusa.“ Održivi turizam je „turizam koji u potpunosti uzima u obzir trenutne i buduće gospodarske, društvene i okolišne učinke, brine se o potrebama posjetitelja, sektora, okoliša i destinacije“. S obzirom na važnost putovanja i turizma za globalno gospodarstvo neophodno je ostvarivanje ciljeva održivog razvoja.¹⁰

Održivi turizam definira kako upravljati resursima ostvarujući ekonomske, socijalne i estetske potrebe tako da se poštuju kulturološki integritet, osnovni ekološki procesi, biološka raznolikost i sustavi na kojima se temelji život, stvara dobrobit i blagostanje cjelokupnome društvu, uzimajući u obzir potrebe i turista i njihovih domaćina. Održivi turizam je planirana akcija s dugoročnim ciljevima koja ne uzrokuje devastaciju okoliša već uvažava ekonomske, društvene, ekološke i kulturne vrijednosti destinacije u kojoj se događa. Jednostavnije rečeno, održivi turizam je pametno raspolaganje turističkim resursima, od kulturnih vrijednosti do prirodnih bogatstava. Održivi razvoj turizma podrazumijeva: Optimalno korištenje prirodnih resursa uz očuvanje ekoloških procesa, prirodne baštine i biološke raznolikosti, poštivanje društvenih i kulturnih vrijednosti zajednice, te očuvanje kulturne baštine i tradicionalnih vrijednosti uz međukulturalno razumijevanje i toleranciju, dugoročno planiranje za unaprjeđenje gospodarskih prilika i ublažavanje siromaštva uz konstantan doprinos socijalnim prilikama unutar zajednice.¹¹ Održivi turizam također treba održavati visoku razinu turističkog zadovoljstva i osigurati značajno iskustvo turistima, podižući njihovu svijest o pitanjima održivosti i promičući među njima prakse održivog turizma.¹²

Ključni dionici održivog razvoja turizma su: turisti, zaposlenici u turizmu, organizacije i javne službe, te lokalno stanovništvo.¹³

¹⁰ WTTC: Initiatives Sustainable-Growth
<https://wtcc.org/Initiatives/Sustainable-Growth>, (31.08.2021.)

¹¹ Cimerfraj.hr: Održivi turizam
<https://www.cimerfraj.hr/aktualno/odrzivi-turizam>, (31.08.2021.)

¹² UNWTO: Sustainable development
<https://www.unwto.org/sustainable-development>, (31.08.2021.)

¹³ Vukonić, B, Čavlek, N (2011) (ur.): Riječnik turizma, Masmedia, Zagreb

1.3.1. Sastavnice održivog turizma

Sastavnice održivog turizma su:

1. Okolišna (prirodno geografska) sastavnica
2. Socioekonomska sastavnica održivog turizma
3. Sociokulturna sastavnica održivog turizma

Po autoru Starcu¹⁴, Sastavnice održivog razvoja smatraju se varijablama, a održivost se prikazuje kao njihova funkcija. Predloženo je i da se dopusti da prinosi pojedinih varijabli budu različiti, pa i negativni. Ako je, dakle, moguće ostvariti značajnu ekološku i ekonomsku održivost, i uz to samo malo nače društvenu zajednicu, još uvijek smo na putu održiva razvoja. Ako je ekonomska održivost ostvarena tako da je ostalo i dosta dobiti, eventualna ekološka neodrživost se može alimentirati, pa će saldo održivost i dalje biti pozitivan i tako dalje. Može se, naravno, ostati i neelastičan, pa pod svaku cijenu zahtijevati da varijable imaju samo pozitivne pomake. U tom slučaju će se raditi o "tvrdoj", a u prethodnima o "mekoj" održivosti.

1.3.2. Održivi turizam turističke destinacije

Održivi turizam u deset koraka određuje pristup za pomoć razvoju primjerenih dugoročnih rješenja za turističke destinacije s prirodnim i kulturnim vrijednostima. Također teži ka uspostavljanju potpore razvoju turističkog gospodarstva osiguravajući potrebnu zaštitu baštine. Turizam neće niti moguć na nekim prirodnim ili povijesnim lokalitetima ako je nekompatibilan s njihovim posebnim vrijednostima ili ako se kosi s ciljevima zaštite tih lokaliteta. „Koraci“ su pomagalo ili uputa za ostvarivanje tog cilja te su razrađeni u partnerstvu i za interese turizma i baštine. Ove upute, postavljene u deset koraka, integriraju zahtjeve turizma, okoliša i baštine za potrebe razvoja i upravljanja turističkom destinacijom i proizvodima. Njihova srž je ispravno planiranje. Deset koraka čini cjelovit proces planiranja, ali se mogu koristiti i u dijelovima, gdje je to prikladno. Mogu se koristiti pri izradi makroplanova radi postizanja „cjelovite slike“, ali i u mikro-planiranju atrakcija na lokalnoj razini.

¹⁴ Starc, N. (2003) Priroda, čovjek i figa u džepu, Društvena istraživanja, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 12, str. 65-66.

Dosljedno praćenje koraka pomaže u ostvarivanju potreba posjetitelja, okoliša, poduzetništva i lokalne zajednice. Za sve njih može postojati održiva budućnost.¹⁵

1.3.3. Razvoj održivog turizma u Hrvatskoj

Turizam ima vrlo važnu ulogu u većini zemalja Europske Unije, pa tako i u Hrvatskoj. Hrvatska pripada zemljama koje privlače posjetitelje više odlikama svog prirodnog prostora i bogatstvom kulturno - povijesne baštine nego kvalitetom, raspoloživošću i/ili raznovrsnošću novostvorenih turističkih atrakcija. Stoga je ona, još uvijek, najvećim dijelom orijentirana na sunce i more, nautički i kulturni turizam. Turizam, kao integralni sustav svih nacionalnih gospodarstava u Hrvatskoj ima posebnu ulogu zbog svojih učinaka na zapošljavanje, platnu bilancu, BDP i drugih pozitivnih učinaka. Veliku ulogu za razvoj hrvatskog turizma ima i turistička politika EU koja nastoji ujediniti i približiti različite interese južnih receptivnih zemalja (primarni rast turizma) s interesima sjevernih emitivnih zemalja (izbjegavanje štetnih posljedica po okoliš, poštivanje kulturnog naslijeđa, kvaliteta usluga) putem zajedničke turističke politike. Odrednice nove turističke politike u održivom razvoju hrvatskog turizma pretpostavljaju prvenstveno redefiniranje, usklađivanje i provedbu zakonskih i drugih normi u cilju kvalitetnog održivog razvoja turizma na cijelom prostoru Republike Hrvatske. Ekonomski cilj Hrvatske kao turističke destinacije je dugoročna tržišna održivost, a to znači sposobnost svih aktera turizma u Hrvatskoj da kroz interakciju osmisle, proizvedu i stave na tržište proizvode i usluge čije cjenovne i necjenovne kvalitete predstavljaju atraktivniji skup koristi od onih koji nude relevantno okruženje. Smatra se da čitav niz dionika treba imati ulogu u razvoju i primjeni održivog razvoja u turističkom sektoru. U izradi je i nova strategija održivog razvoja RH.¹⁶

¹⁵ Iztzg.hr: Održivi turizam u deset koraka
<http://www.iztsg.hr/images/uploaded/knjige/Odrzivi-turizam-u-deset-koraka>
(31.08.2021.)

¹⁶ Mint.gov.hr: Strategija turizma 2020 (01.09.2021.)
<https://mint.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/Strategija-turizam-2020-editfinal.pdf>

2.TRENDOVI ODRŽIVOG RAZVOJA I TRANSFORMACIJA TURIZMA

Trendovi održivog razvoja današnjice ogledaju se poglavito u obnovljivim izvorima energije i ekološkoj osviještenosti ljudi. Ekonomski i gospodarski razvoj mora biti strogo kontroliran kako bi se resursi zemlje što manje koristili, a upotrijebili obnovljive izvore energije u cilju zaštite okoliša. Paralelno s time razvija se i turizam, točnije odvija se transformacija turizma koja leži upravo na ovim osnovama – zaštiti okoliša i korištenju obnovljivih izvora energije. U tom smislu masovni, potrošački turizam gubi na svojoj važnosti, a na scenu dolazi onaj posebnih interesa u koji spadaju prirodna, kulturna i atrakcijska osnova. Aktivni odmor u prirodi, suživot turista i lokalne zajednice, sport i rekreacija, umjetnost i kultura, traže kvalitetnog turista koji poštuje područje koje posjećuje, ponaša se u skladu s običajima lokalne zajednice i načinu života, te pristupa turističkoj ponudi određene destinacije ekološki osviješteno. Trendovi zdravstvenog, pustolovnog i sportskog turizma sve su više prisutni zbog aktualne pandemije koja je turizam preusmjerila prema individualnim iskustvima, doživljaju destinacije u manjim grupama i sl. Održivi razvoj destinacije ovisi upravo u pravovremenoj transformaciji turizma sukladno aktualnim kretanjima društva općenito.

2.1. Ciljevi i načela zaštite okoliša

Politika zaštite okoliša utvrđuje ciljeve koji mogu biti dugoročni – na temelju kojih se utječe na cjelokupni gospodarski i društveni razvoj, te kratkoročni na temelju kojih se najprije štite najugroženiji ekosustavi i utječe na izrazite onečišćivače čovjekova okoliša. Suvremena politika u tom smislu mora postignuti ove ciljeve: ¹⁷

1. Održivi razvoj gospodarskog i društvenog sustava
2. Zaštitu pojedinih ekosustava i trajno očuvanje biološke raznolikosti
3. Zaštitu i racionalno korištenje prirodnih izvora
4. Zaštitu od štetnih utjecaja na kulturne i estetske vrijednosti krajobraza
5. Razvoj ekološke svijesti

¹⁷ Črnjar, M, Črnjar, K (2009) Menadžment održivog razvoja, Rijeka, str. 126.

Opća načela su: načelo preventivnosti (preventivne mjere zaštite okoliša kako bi se priječile ekološke štete), načelo opreza (poduzimanje mjera za sprječavanje ili nadzor mogućih štetnih posljedica), načelo uzročnosti (svatko tko onečišćuje ili ugrožava okoliš, odnosno nanosi štetu okolišu, mora to platiti), načelo integralnosti (razvoj i zaštita razmatraju se integralno, stručno i primjenjuju se znanstvena istraživanja), načelo kooperacije (treba surađivati sa svim subjektima od onečišćivača do znanstvenih institucija do javnosti), načelo realnosti (načela koja nudi politika zaštite okoliša moraju biti realna i provediva), načelo opće naknade (dio troškova zaštite okoliša osigurava se proračunom poreznog sustava).

Najbitniji čimbenik u donošenju i provedbi ciljeva, načela ali i politike u cjelini jest država, od najviše do lokalne razine. Važan i nezaboravan nositelj politike zaštite okoliša jesu i lokalne zajednice, nevladine udruge, a posebno gospodarski subjekti.

Jedan od načina provođenja zaštite prirode prema Zakonu o zaštiti prirode je kategorizacija i proglašavanje zaštićenih dijelova prirode, uspostava sustava upravljanja prirodom i zaštićenim dijelovima prirode te povezivanje i usklađivanje državnog sustava s međunarodnim sustavom zaštite prirode.¹⁸

2.2. Obnovljivi izvori energije

Obnovljivi izvori energije u hrvatskom se definiraju kao: „*izvori energije koji su sačuvani u prirodi i obnavljaju se u cijelosti ili djelomično, posebno energija vodotoka, vjetra, neakumulirana sunčeva energija, biodizel, biomasa, bioplin, geotermalna energija itd.*”

Obnovljivi izvori energije su:

- kinetička energija vjetra (energija vjetra)
- Sunčeva energija
- Biomasa
- toplinska energija Zemljine unutrašnjosti i vrući izvori (geotermalna energija)
- potencijalna energija vodotoka (vodne snage)

¹⁸ Vojnović, N. (2017), Prirodna osnova i turizam, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, str 131.

- potencijalna energija plime i oseke i morskih valova
- toplinska energija mora

Republika Hrvatska se, kao članica Europske unije, obvezala na prihvaćanje europskog klimatsko-energetskog paketa koji podrazumijeva i Direktivu 2009/28/EZ o poticanju uporabe energije iz obnovljivih izvora. Prihvaćanjem direktive, Hrvatska je preuzela obvezu povećanja uporabe energije iz obnovljivih izvora, pri čemu je u 2020. godini udio energije iz obnovljivih izvora u bruto neposrednoj potrošnji trebao iznositi najmanje 20%.¹⁹

Fond za zaštitu okoliša i energetske učinkovitost sufinancira nabavu sustava za korištenje obnovljivih izvora energije uglavnom kroz programe energetske obnove (sustavi za korištenje obnovljivih izvora energije su opravdan trošak u programima obnove obiteljskih, višestambenih i nestambenih zgrada), ali i kao poseban program namijenjen kućanstvima i drugim korisnicima. U razdoblju od 2014.-2020. je Fond osigurao više od 175 milijuna kuna za programe kojima se poticalo korištenje OIE.²⁰

2.3. Inovativno upravljanje održivim razvojem turizma

Brzi razvoj ekoloških problema postavlja pritisak na vlade država kako bi ujedinile politike, te razvile vjerodostojne sustave upravljanja okolišem. Glavne su prepreke političke i organizacijske prirode. Neka vlade čine malo ili gotovo ništa zbog unutarnjih sukoba ili zbog toga jer su ideološke podjele znakovite. Pa i kod razvijenih i stabilnih zemalja na sceni su proturječne politike koje nastoje očistiti okoliš, dok u isto vrijeme nedostaju dovoljno jake želje ili motivacije koje bi ih prisilile da započnu mučan proces ispreplitanja gospodarskih, društvenih i ekoloških ciljeva koji su u međusobnom sukobu. Rad nevladinih organizacija pridonosi što bržem pristupu problemu i raspravi o okolišu.

Održiva proizvodnja podrazumijeva stvaranje dobara i usluga korištenjem procesa koji ne stvaraju onečišćenje, štede energiju i prirodne resurse, ekonomski su održivi, sigurni i zdravi za zaposlenike, zajednicu i potrošače. Jedan od ciljeva održive potrošnje jest dematerijaliziranje proizvodnje – minimalizira-

¹⁹ Fzoeu.hr: Obnovljivi izvori energije
<https://www.fzoeu.hr/hr/obnovljivi-izvori-energije/7573> (03.09.2021.)

²⁰ Fzoeu.hr: Obnovljivi izvori energije (03.09.2021.)
<https://www.fzoeu.hr/hr/obnovljivi-izvori-energije/7573> (03.09.2021.)

nje energije i potrošnje sirovina po jedinici ekonomskog outputa. U svom širem smislu, održiva potrošnja treba istodobno poboljša kakvoću okoliša i društveno blagostanje. Ako je proizvodnja održiva, tada su svi u dobitku: okoliš, zaposlenici, zajednica i kompanije. Ti uvjeti mogu dovesti, uvijek u dužem vremenskom roku, a ponekad i u kraćem, do ekonomski održivijih i produktivnijih poduzeća.

Strategije održive proizvodnje mogu biti:²¹

- 1) čišća proizvodnja
- 2) industrijska ekologija.

Čišća proizvodnja nije novi koncept. To je logičan nastavak nastojanja da se očuvaju materijali i smanji otpad. Njome se povećava proizvodnost, smanjuje potrošnja sirovina i stvaranje otpada, te što je najvažnije, smanjuje se rizik za okoliš. Za razliku od end-of-pipe pristupa, čišća proizvodnja bavi se uzrokom problema, a ne simptomima.

Postoje tri osnovna načela koja pružaju razlog za čišću proizvodnju:²²

1. Načelo predostrožnosti
2. Načelo prevencije
3. Integralan i holistički pristup.

Prema UNEP-u, čišća proizvodnja je:²³ kontinuirana primjena integralnih preventivnih okolišnih strategija na procese, proizvode i usluge kako bi se povećala sveukupna učinkovitost i smanjili rizici za ljude i okoliš. Čišća proizvodnja može biti primijenjena na proces u bilo kojoj industriji, na same proizvode i razne usluge koje se pružaju u društvu. Jedan od ciljeva industrijske ekologije jest promjena linearne prirode industrijskih sustava u kojima se sirovine

²¹ [Mingor.gov.hr: Održiva potrošnja i proizvodnja](https://mingor.gov.hr/UserDocsImages/odrziva_potrosnja_i_proizvodnja.pdf)
https://mingor.gov.hr/UserDocsImages/odrziva_potrosnja_i_proizvodnja.pdf
(05.09.2021.)

²² [Fmtu.lumens5plus.com: Teorijske značajke onečišćenja okoliša i održivog razvoja](https://fmtu.lumens5plus.com/sites/fmtu.lumens5plus.com)
<https://fmtu.lumens5plus.com/sites/fmtu.lumens5plus.com> (05.09.2021.)

²³ [Europarl.europa.eu: Održiva potrošnja i proizvodnja](https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/77/odrziva-potrosnja-i-proizvodnja)
<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/77/odrziva-potrosnja-i-proizvodnja>
(05.09.2021.)

koriste i stvaraju proizvodi, nusproizvodi i otpad u kružni sustav u kojemu se otpad koristi kao energija ili sirovina za neki drugi proces ili proizvod.

Obilježja industrijske ekologije su:²⁴

- sustavno se gleda na interakciju industrijskih i ekoloških sustava,
- analiziraju se tokovi materijala i energije te njihova preobrazba,
- multidisciplinarni pristup,
- orijentiranost na budućnost,
- zaokret s linearnih (otvorenih) procesa na kružne (zatvorene) procese, tako da otpad jedne industrije postaje input za drugu,
- nastojanje da se smanji utjecaj industrijskih sustava na ekosustave,
- naglasak na integriranju industrijskih aktivnosti u ekološke sustave,
- ideju da industrijski sustavi učinkovitije i održivije oponašaju prirodne sustave.

Primjeri industrijske ekologije u turističkom sektoru su brojni. Novi hoteli se prilagođavaju na sustave kontrole i monitoringa potrošnje električne energije, prelaze na obnovljive izvore (solarni paneli, energije mora, valova i vjetra). To su već suvremeni moderni hoteli koji se ubrajaju u samoodržive. Neke turističke destinacije uvode tehnologiju koja im umanjuje negativne učinke na destinaciju (prometne gužve, CO₂, prenapučenost plaža, prekomjerni otpad sl.). Turistički resorti Italije, Portugala i Španjolske uvode apsolutnu kontrolu potrošnje svih vrsta energije u cilju smanjenja zagađenja. Ekološka i štedljiva LED rasvjeta već je na svakom koraku, razvrstavanje smeća također, te korištenje alternativnih izvora energije. Svi ovi elementi održivog turizma destinacije postaju bliska stvarnost.

²⁴ Ekoloji.com: Endustriyel ekoloji
[https://www.ekoloji.com/hr/ekoloji/endustriyel-ekoloji\(06.09.2021.\)](https://www.ekoloji.com/hr/ekoloji/endustriyel-ekoloji(06.09.2021.))

2.4. Novi turizam

Novi turizam čine novi trendovi u turizmu. Masovni se grana u selektivne, posebne oblike turizma. Održivi razvoj turizma podrazumijeva upravo posebne oblike turizma, odnosno one vrste koje mogu održati destinaciju i biti prisutne kroz cijelu godinu. Važni dionici „Novog turizma“ su ljudi, lokalna zajednica, svakodnevni život zajednice u funkciji turističke ponude. Lokalno i tradicionalno je održivo, novi trendovi leže na tim osnovama. Turist današnjice traži autohtono, kulturno, originalno i prirodno. Sve se više okreće prirodnoj osnovi i njenim atrakcijama, posebice u epidemijaska vremena kada se dogodio potpuni zaokret u poimanju turizma. Turizam je dobio novu dimenziju, postao je prihvatljiviji za zajednicu, za posjetitelje, za gospodarstvo destinacije. Novi turizam se na neki način vratio izvornim načelima, jednostavnijim i dostupnijim trendovima koji svoje ishodište traže upravo u kulturi, sportu, prirodi i zdravlju.

Suvremeni potrošači danas puno više pažnje poklanjaju iskustvima i uspomenama, što sve više naglašava potrebu za inovativnim razvojnim metodama usmjerenima prema potrebama individualnih potrošača, koji na svom raspolaganju imaju dovoljno novaca, ali nemaju dovoljno vremena.²⁵

2.4.1. Kulturni turizam

Kulturni turizam je vrsta turizma u kojem su ciljevi turističkih posjeta muzeji, galerije, izložbe, koncerti, odnosno, to je vrsta turizma vezana za kulturnu i povijesnu baštinu. Kulturni turizam podrazumijeva putovanja koja uključuju posjete kulturnim resursima, te doživljaje tradicijskih i baštinskih manifestacija. Njegova je svrha otkrivanje spomenika i lokaliteta. Pozitivno utječe na destinaciju jer doprinosi održavanju i očuvanju spomenika i kulturno-povijesnih lokaliteta. Ovaj oblik turizma nalazi primjer u Italiji koja obiluje materijalnom kulturnom i umjetničkom baštinom. Takav tip turizma donosi benefite društvu jer prihodima obnavlja resurse i stvara ekonomske prednosti stanovništvu. Također pruža zabavno-edukativno iskustvo kao kombinaciju umjetnosti i povijesti sa prirodnim i društvenim potencijalima.

²⁵ Gržinić, J., Bevanda, V. (2014) Suvremeni trendovi u turizmu, Sveučilište J. Dobrile u Puli, str. 21.

Kulturni turizam dobiva sve više na važnosti. On nije više samo more i sunčanje, on je doživljaj, edukacija, stil života, novi način upoznavanja drugih gradova i zemalja. Kulturni turizam leži na sljedećim sastavnicama: istraživanje, samospoznaja, inspiracija, kreativnost, doživljaj. Definicija kulturnog turizam glasi: to je specifični oblik turizma koji podrazumijeva posjete turista izvan njihovog stalnog mjesta boravka, a motivirani su interesom za kulturu, povijest, umjetnost, tradiciju ili identitet neke destinacije.²⁶

Takva vrsta turista poseže za autohtonim, jedinstvenim, izvornim, karakternim i kreativnim. Turisti kulturnog turizma traže doživljaj kroz izvorni susret s lokalnom kulturom, umjetnošću, poviješću, gastronomijom, tradicijom, itd. Sunce i plaže postaju iscrpljeni sadržaji, turist se okreće etno baštini, outdoor aktivnostima, kulturnim i povijesnim spoznajama. To postaje protuteža masovnom turizmu, ponuda i potražnja sve se više okreću kulturnom turizmu. Kultura i umjetnost dobro se i prodaju, stoga ovaj specifičan pristup turizmu daje i dobre financijske rezultate, a zbog relativno osviještenih, dobro informiranih i educiranih posjetitelja, destinacija ne pati, resursi ostaju predmet razgledavanja, a dio prihoda namijenjen je za njihovu obnovu i održavanje.

2.4.2. Sportski i Outdoor turizam

Sportski turizam je jedan od najbrže rastućih oblika turizma u svijetu. Sve je više turista zainteresirano za sportske aktivnosti tijekom njihovih putovanja, a gotovo da je nebitno je li primarni cilj negdje doći poslovno ili na odmor. Budući da postoji velik broj različitih sportskih događaja i samih sportova, tako će i broj turista te njihove osobine varirati ovisno o tome. Naravno, kada u obzir uzmemo neke od planetarno popularnih natjecanja kao svjetska prvenstva ili Olimpijske igre, ne treba niti posebno naglasiti koliki učinak ona imaju na turizam i popularizaciju lokacija koje su domaćini tim događajima. No, odličan uspjeh mogu zabilježiti i znatno manji sportski događaji.²⁷

Sportski turizam neke destinacije, bilo da je ona veća ili manja, svojim atrakcijama i manifestacijama privlači određenu vrstu turista koji svoje interes vide u sportskim događanjima

²⁶ Ekonomskiportal.com: Kulturni turizam – razvoj turističke ponude, <https://www.ekonomskiportal.com/kulturni-turizam>, (04.09.2021.)

²⁷ Topdestinacije.hr: Sportski turizam u Hrvatskoj <https://topdestinacije.hr/sportski-turizam-u-hrvatskoj> (04.09.2021.)

pa i u samom sudjelovanju. To je aktivni tip turizma koji osim manifestacija i natjecanja, posjeduje dimenziju zdravog života.

Možemo izvući sasvim logičan zaključak da su sport i turizam usko povezani. Valja reći i da su ova dva pojma povezana još od početka Olimpijskih igara gdje su sudionici i navijači svake četiri godine putovali na natjecanje. Utjecaj sporta na turizam u današnje vrijeme ne treba posebno ni isticati. Gotovo svakodnevno imamo neki sportski događaj, a većina sportskih klubova ima svoju bazu navijača i obožavatelja koji vole putovati s ekipom i pokazivati im svoju podršku. Iako danas postoje razne mogućnosti da se gledaju live prijenosi utakmica, ništa ne može zamijeniti doživljaj s krcatog stadiona. Uz to, poboljšanjem tehnologije puno je lakše i putovati na neku udaljeniju lokaciju kako bi se pogledao neki sportski događaj.

Outdoor turizam podrazumijeva sportske aktivnosti koje su vezane isključivo za prirodu i njene resurse. Kao grana posebnih oblika turizma sve se više razvija iz potreba današnjeg čovjeka koji traži aktivni odmor. Često se osim plaže i mora traže nove atraktivnosti u prirodnom okruženju koje su povezane sa sportom. Outdoor turizam sadrži sportske i rekreacijske aktivnosti u smislu biciklizma, planinarenja, kajakarenja, plivanja, lova i ribolova, trackinga, penjanja, jahanja ili pak rekreativne šetnje prirodom. Aktivni je to odmor koji se sve više konzumira kod nas i u svijetu. Ova vrsta turizma često se kombinira s ostalim vrstama posebnih oblika turizma pa se tako nerijetko nalazi u paket aranžmani s pustolovnim, kulturnim pa i zdravstvenim turizmom. Vrlo je rasprostranjen i u našoj zemlji, poglavito na obali i planinama (Velebit, Učka, Gorski kotar, i sl.). U ovu aktivnost spadaju razne utrke i natjecanja, stoga on privlači veliki broj turista iz svih krajeva svijeta i prakticira se u predsezoni i posezoni pa tako postaje dodatna ponuda u produženju turističke sezone.

2.4.3. Lječilišni i wellness turizam

Lječilišni turizam najstariji je oblik turizma u kojem se pod stručnim nadzorom koriste prirodni ljekoviti činitelji, postupci rehabilitacije i fizioterapije s ciljem očuvanja zdravlja, prevencije i liječenja. Preteču pronalazimo u rimskim termama, a tri su glavna pravca u kojima su se

razvijale podgrupe lječilišnog turizma, a to su klimatoterapija, talasoterapija i balneoterapija.²⁸

Prirodni ljekoviti činitelji rijetko se samostalno koriste u terapijske svrhe, a češće su produkt kombinirane terapije jednog ili više prirodnih ljekovitih činitelja (npr. mediteranske klime, sunca, čistoće zraka, morske vode i drugih činitelja).²⁹

Wellness turizam postao je sastavni dio hotelske industrije zato što ne mora počivati na prirodnim ljekovitim činiteljima (iako može, morska ili termo-mineralna voda) što ga čini najrasprostranjenijom vrstom zdravstvenog turizma.³⁰

Primjerice, Opatijska rivijera u svom začetku još u Austrougarskoj monarhiji bila je destinacija lječilišnog turizma. Termalni bazeni, aroma terapije, šetnje uz more i na planine, bili su razlozi dolazaka bečke aristokracije. Ta se tradicija nastavila i danas kada stresni i užurbani život traži svoj odmor i relax. Wellness turizam danas je trend u svijetu jer stres velikih gradova traži svoju tjelesnu i duhovnu obnovu, stoga je lječilišni i wellness turizam jedan od osnovnih oblika turističke ponude današnjice.

2.4.4. Ruralni i eko-etno turizam

Važnost ruralnog turizma, prije svega, ogleda su u vrlo važnoj interakciji poljoprivredne proizvodnje, proizvodnje tradicionalnih proizvoda, prezentiranja tradicije, tradicijske gastronomije i turističkih usluga, jednom riječju korištenju već postojećih resursa. Razvoj ruralnog turizma bazira se na održivom razvoju. To se ogleda u revitalizaciji već postojeće, tradicijske gradnje, odnosno baštine, kojoj se daje nova namjena – ona turistička.

Potpunija obnova, valorizacija i zaštita turističkih potencijala te stvaranje integralnog turističkog proizvoda vezani su uz realizaciju programa revitalizacije ruralnog prostora

²⁸ Prema Ivaniševiću (2005: 13) prirodni ljekoviti činitelji kao dijelovi prirode povoljno djeluju na očuvanje i poboljšanje zdravlja, kakvoće života te liječenje, oporavak i rehabilitaciju (05.09.2021.)

²⁹ Gržinić j., Škoro I. (2017) Wellness turizam i održiva turistička politika, Sveučilište J. Dobrile u Puli, str.5

³⁰ Gržinić, J., (2019) Uvod u turizam – povijest, razvoj, perspektive, Sveučilište J. Dobrile u Puli, str 175.

programom razvitka i brendiranja turističke ruralne destinacije. Ruralni (seoski) turizam, osobito turizam na seljačkim gospodarstvima, mora se sagledava kao bitna sastavnica ukupnog, održivog razvitka.³¹

Dakle, ruralni ili seoski turizam podrazumijeva sve aktivnosti koje su vezane uz selo i način života u ruralnom području. Spoj je to tradicije i starih zanimanja, poljoprivrede i domaćih životinja, prirodnih atrakcija, gastronomije područja, svega onoga što svakodnevno seoski čovjek koristi i primjenjuje. Upravo taj način života i sve tradicijske vrijednosti, aktivnosti koje taj seoski život pruža lokalnom čovjeku, turist želi iskusiti, isprobati, vratiti se iskonu i prirodi. Seoski turizam trend je današnjice i kao takav se vrlo brzo razvija. Kaos gradova i brzina suvremenog života otvorili su mogućnost razvoja ruralnog (seoskog) života u cilju duhovne i tjelesne obnove te povratku esencijalnim prirodnim zakonima i jednostavnom i zdravom životu.

³¹ Dalmatia.hr: Osnove ruralnog turizma
https://www.dalmatia.hr/edukacija/wp-content/uploads/2015/12/01_Osnove-ruralnog-turizma.pdf (05.09.2021.)

3. ANALIZA SLUČAJA

Za Analizu slučaja odabrana je Općina Mošćenička Draga, destinacija održivog turizma. Naime, Općina Mošćenička Draga se u proteklih nekoliko godina profilirala u destinaciju posebnih oblika turizma koja baštini kulturu, prirodu, sport, gastronomiju i zdravlje. Uspješno spaja turizam s interesima lokalnog stanovništva koji se poglavito bave ribarstvom i turizmom. Snažna komponenta tradicije (ribarstvo, pomorstvo) u potpunoj je sinergiji s turizmom i svim nabrojenim granama selektivnih oblika turizma, pa je tako lokalno stanovništvo direktno uključeno u turističku ponudu destinacije. Taj spoj rezultirao je produljenjem turističke sezone i održivom turizmu Općine Mošćenička Draga.

Mošćenička Draga, pomalo odvojena od svijeta desetljećima mami turiste, znatiželjnike, vikendaše, šetače, športaše, umjetnike i ljubitelje prirode. Svojom autohtonom mediteranskom arhitekturom, primorskom tradicijom, ribarstvom, te poviješću, krade srca svih namjernih i slučajnih posjetitelja. Ukoliko ste ljubitelj povijesti tada se svakako uputite u Mošćenice i Brseč, dva srednjovjekovna grada smještena na liticama; prvi na 178 m nad morem, a drugi na 157 m visokoj hridi ponad valovita Kvarnera. Općina Mošćenička Draga proteže se od uvale Cesara, do uvale Stupova podno zaseoka Zagore (Stepča). Ima 7 šljunčanih plaža i bezbroj šumskih, odnosno planinskih puteva. Kraj je izrazito brdovit, prostire se na 63 četvorna kilometra, a zauzima 4.396 hektara površine. Teritorijem znatno zarezuje u Park Prirode Učka. Na području Općine M. Drage živi oko 1500 stanovnika.

Šetalište (lungomare) prema plaži Sv. Ivan probudit će u svakome romantiku, a cijelim obalnim putem šum je mora i miris mediteranske vegetacije. Kruna je tog puta vila Zagreb (ex Ossoinack), za kojom ne zaostaje niz šarmantnih starih vila prema plaži Sv. Ivan. Dražanski stari grad sa zbijenim kućama i klancima spušta se strmo sve do mora. U njegovom se temelju ulegnula mala simpatična lučica u kojoj su smješteni ribarski brodovi, manje barke, a u ljetnim mjesecima mini marina za brodice turista. Mošćenička Draga nastala je kao ribarska lučica grada Mošćenica, a u sačuvanim starim zapisima spominje se naselje *na portu poli Sv. Marine*, istoimene crkvice u centru mjesta.³²

³² Rudan E., Staraj R (2007) Katalog TZ M. Draga, str 7.

Slika 1.: Grb Općine Mošćenička Draga

Izvor. Općina Mošćenička Draga

3.1. Održivi turizam Općine Mošćenička Draga

Kako je navedeno u uvodu ovog poglavlja, održivi turizam Općine Mošćenička Draga bazira se na snažnoj sinergiji lokalnog i tradicionalnog sa novim trendovima u turizmu. Brojni dionici u razvoju turizma ove destinacije doprinijeli su da se danas Općina Mošćenička Draga smatra područjem održivog turizma. Ekomuzej Mošćenička Draga 2012. godine u svom Akcijskom i Strateškom planu sadrži četiri glavne sastavnice oko kojih se razvija kompletna kulturno - turistička ponuda Općine. Mošćenice, Brseč, Mitsko-povijesna staza Trebišće -Perun i Ribarsko - pomorska baština, sastavnice su koje u svojim sadržajima nose kulturni i turistički razvoj. Snažnim naglaskom na prirodne resurse, umjetnost, manifestacije, tradicijska zanimanja, na neki je način „proširena“ vizija turističkog i kulturnog razvoja ove općine. Sve se bazira na te četiri sastavnice, one su stupovi na kojima počiva razvoj održivog turizma. Povijesna baština, kultura i manifestacije koje se odvijaju, zaštićena priroda, snažna komponenta outdoor turizma, Učka, Perun, Sisol, zaleđa su koja nude aktivnosti i izvan turističke sezone. Recentni razvoj poljoprivrede (maslinarstvo, vinogradarstvo) uključuje se u turističku sliku ove destinacije. Rekreativski i sportski turizam, wellness, te neizostavna gastronomija koja se u zadnjih deset godina rapidno razvila, daje pravo Mošćeničkoj Dragi da sebe smatra destinacijom održivog turizma.

3.1.1. Swot analiza

Swot analiza je proces analiziranja okruženja u kojem se razvija neki projekt, institucija ili destinacija, u našem slučaju Destinacija Mošćenička Draga, na način da se utvrđuju snage i slabosti koje okruženje ima i na koje se može djelovati, te vanjske mogućnosti i prijetnje s kojima će se suočavati u svom radu i mora ih uvažavati. Na temelju terenskog uvida i rada s predstavnicima uže grupe dionika, te temeljem analize podataka iz Prostornog plana Općine Mošćenička Draga, okruženje se analizira kroz postojeće stanje kulturnog i turističkog sektora.³³

Swot analiza pokazuje da u kvalitativnom smislu za razvoj Destinacije M. Draga snage u mnogočemu nadilaze slabosti. Snage su u prvom redu u ljudskim potencijalima: iskusnim i obrazovanim stručnjacima, koncentraciji kreativnih ljudi i umjetnika, te visoko motiviranim pojedincima za očuvanje i prezentiranje vlastitog nasljeđa i kulturnog identiteta. Veliku snagu predstavljaju kontinuirana znanstvena i stručna istraživanja nastala kroz djelovanje Katedre Čakavskog sabora MD, koja su podloga svakoj interpretaciji i prezentaciji kulture i baštine. Snage su prepoznate i u očuvanom kulturnom krajoliku, očuvanosti baštinskih prostora i ambijenata u većoj mjeri s riješenim vlasničkim odnosima (odnosi se na prostore Općine Mošćenička Draga koji su do sada korišteni za muzejsko-galerijske djelatnosti) te dobroj intersektorskoj komunikaciji, posebno onoj između kulture i turizma. Slabosti kao što su nedovoljna vizualna atraktivnost i nekomunikativnost specifičnosti destinacije, zastarjelost u medijima i oblicima prezentacije vlastitog identiteta, te slaba diversifikacija medija i proizvoda kulturne i baštinske ponude tijekom cijele godine. Ipak sve navedeno može se uzeti i kao svojevrsna snaga jer do sada nisu učinjeni niti veći financijski izdaci za spomenute aktivnosti, te je projektiranju i planiranju moguće sada pristupiti cjelovito, planski i od svojevrsne nulte točke. Veća bi šteta bila da su se u području interpretacije i prezentacije ostvarili parcijalni i nepovezani projekti, bez vizije o integralnom pristupu. S druge strane glavna snaga, a to je bogatstvo kulturne i prirodne baštine, može se zbog potrebe za velikim financijskim sredstvima za ostvarenje njihove fizičke očuvanosti, gledati uvjetno i kao slabost jer su ulaganja, samo u fizičko očuvanje starih gradova te pojedinačnih nepokretnih spomenika kulture u planinskom zaleđu, financijski izrazito zahtjevni i ne mogu se ostvariti bez financijske podrške županije, države i EU. Zato je iznimno važan zadatak Općine i Turističke zajednice Mošćenička Draga da svojim djelovanjem doprinese sustavnom radu na prikupljanju financijskih sredstava kroz

³³ PUR (2015) Program ukupnog razvoja Općine Mošćenička Draga

pripremu projekata za fondove EU-a koji će podjednako zahvaćati konzervatorski, interpretacijski, prezentacijski i turistički aspekt kao garanciju održivosti.³⁴

3.1.2. Destinacija prošlosti za „turizam budućnosti“

Turistička destinacija Općine Mošćenička Draga i njeni resursi i atrakcije počivaju na temeljima turističke prošlosti i njenih samih početaka. Kao malo ribarsko mjesto sa glasovitom plažom koja je zapravo prirodni fenomen, postala je poznato turističko odredište Opatijske rivijere. Izgradnjom vila za vrijeme Austrougarske monarhije i između dva svjetska rata, dobila je na svom šarmu i svojoj posebnosti već tada. Nagli razvoj turizma iza rata pa sve do kraja osamdesetih podigao je mnoge turističke kapacitete i infrastrukturne objekte kao preduvjet razvoja i prihvata većeg broja turista. Atrakcije su se razvile „same od sebe“ poglavito one prirodne s obzirom da Općina M. Draga leži na pjeskovitoj obali Kvarnera pod Učkom u koju zaleđem duboko zarezuje. Prirodne atrakcije su obala i plaže, klisure i gradovi ponad mora (Mošćenice i Brseč), kanjon Mošćeničke Drage sa Povijesno-mitskom stazom Trebišće, spomenute obalne vile, njene brojne i raznolike manifestacije, kulturne ustanove i galerije, vrlo razvijena gastronomija, sportovi i outdoor aktivnosti i neizostavni festivali. Na tako malom prostoru toliko atrakcija ima rijetko koja turistička destinacija.

Moramo priznati da se u zadnjih desetak godina početo razvijati kulturni turizam kao oblik posebnih oblika turizma jer cijela Općina Mošćenička Draga počiva na bogatoj povijesnoj i kulturnoj baštini što svjedoče stari gradovi, sakralna baština, spomenici pismenosti (glagoljica), staroslavenska prisutnost, umjetničke i tradicijske radionice, i sl. Svi ti baštinski resursi ponukali su institucije, udruge i pojedince da na neki način „preusmjere“ turistički razvoj Mošćeničke Drage prema kulturnom turizmu, pa je stoga logično osnivanje Ekomuzeja Mošćenička Draga 2012. god. koji svojim Strateškim i Akcijskim planom određuje smjer kojim ova poznata turistička destinacija Kvarnera mora nastaviti.

Upravo se iz svih tih „novih turističkih proizvoda“, dokumenata, strategija, razvojnih planova i same energije udruge i pojedinaca, rađaju turističke atrakcije koje niču jedna za drugom i postaju privlačne za turiste. No u načelu, sve se te atrakcije vežu na tradiciju i prošlost, no prezentirane i interpolirane u suvremeni turistički proizvod koji „trpi“ simbiozu prošlosti,

³⁴ PUR (2015) Program ukupnog razvoja Općine Mošćenička Draga

sadašnjosti i budućnosti i postaje zanimljiv današnjim, sve zahtjevnijim turistima. Općina Mošćenička Draga atraktivna je turistička destinacija u cijelosti, stoga je sama po sebi brend i spada u sam vrh atrakcijske ponude Hrvatske i ovog dijela Europe. Ona ima svoj karakter, određenje, prepoznatljivost i imidž. Taj imidž služi destinaciji u svrhu bolje posjećenosti i boljoj prepoznatljivosti, međutim, nije dobro za destinaciju razvijati konfuzan imidž jer tako što zbunjuje potencijalnu potrošnju. Dovoljno da destinacija bude prepoznata po jednom glavnom imidžu i još jednom dodatnom sporednom npr. sunce i more, ali i kultura ili gastronomija. Usmenom predajom usluga npr. turističkih vodiča, voditelja na lokalitetu, medijatora znanja širit će se pozitivan imidž destinacije.³⁵

Slika 2.: Plaža SIPAR i stari grad – Imidž Mošćeničke Drage

Izvor: Foto Olivier Kumičić

3.2. Posebni oblici turizma Općine Mošćenička Draga

„Živi primjer“ posebnih oblika turizma i održivog upravljanja kulturnim i prirodnim resursima i u turizmu je Općina Mošćenička Draga. Ekomuzej Mošćenička Draga u svom Akcijskom i Strateškom planu odredio je turistički razvoj ove općine koji se temelji na bogatoj kulturnoj, povijesnoj i prirodnoj baštini. Kao aktualni primjeri održivog upravljanja kulturnim i prirodnim resursima i atrakcijama u turizmu su stari gradovi Mošćenice i Brseč, ribarsko-

³⁵ Gržinić, J. (2019) Uvod u turizam – povijest, razvoj, perspektive, Sveučilište J. Dobrile u Puli, str 196.

pomorska sastavnica Mošćenička Draga, a prirodni i povijesni potencijali leže na obroncima Učke, točnije ispod brda Perun gdje se unazad desetak godina realizirala Mitsko-povijesna staza Trebišće – Perun kao idealan spoj povijesti, tradicije i prirode koji sve više postaje ostvariv turistički proizvod. Kulturni turizam dobiva sve više na važnosti. To nije više samo more i sunčanje, već doživljaj, edukacija, stil života, novi način upoznavanja drugih gradova i zemalja.

Osim kulturnih i povijesnih potencijala, Općina Mošćenička Draga posjeduje i snažnu prirodnu osnovu poglavito područje Učke i priobalja (plaža). To joj daje mogućnost da razvija niz sportskih i rekreacijskih sadržaja u predsezoni i posezoni. Samim tim produljuje sezonu i omogućuje stanovništvu da intenzivno, gotovo cijelu godinu živi od turizma. Također, razvoj golf resorta koji se zadnjih godina uspješno nametnuo u turističkoj ponudi ove općine, doprinosi održivom turizmu destinacije. Osim golfa, proširenjem luke i lučkog područja razvija se i nautički turizam koji također funkcionira od proljeća pa sve do jeseni. Plasman autohtonih sorti (masline, vino, češnjak, itd..) daje mogućnost lokalnom stanovništvu za dodatnu zaradu u turizmu destinacije.

3.2.1. Kulturno-povijesna baština

Povijesne i kulturne atrakcije ove Općine koje su u funkciji turizma su spomenuti stari gradovi Mošćenice i Brseč, Mitsko-povijesna staza Trebišće – Perun s potpuno novim Interpretacijskim centrom i obnovljenim mlinom, te „Kuća od mora“ – Interpretacijski centar ribarske i maritimne baštine u Mošćeničkoj Dragi. Dakle, radi se o aktualnim atrakcijama koje su u funkciji turizma, a vežu se na povijest i identitet područja.³⁶

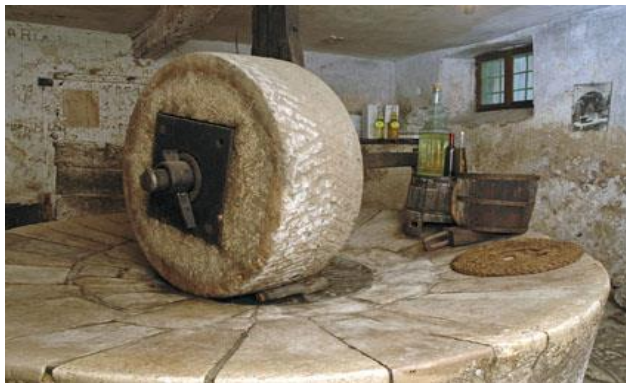
Istaknuta baštinska uporišta povijesnog grada Mošćenice i njegove okolice Mošćenišćine: srednjovjekovna urbanistička cjelina s pojedinačnim spomenicima graditeljskog nasljeđa (sakralni i profani spomenici) i autentično sačuvanim spomeničkim interijerima poput toša, perila, kaštela, Dopolavora, kosnice... Moguća rekonstrukcija života u srednjovjekovnom gradu s relativnom samoupravom temeljem iščitavanja sačuvanih povijesnih izvora - pravnih spisa: zakona i statuta. Ruralna okolica Mošćenišćina s izrazitim krajobraznim vrijednostima (Vodna draga) i kultiviranim krajolikom koji svjedoči o bogatoj poljodjelskoj baštini (tradicionalno maslinarstvo, vinarstvo...) te mrežom lokalnih puteva s vizurama i panoramama

³⁶ KČS M.Draga (2006) Mošćenički zbornik 3, Mošćenice, str 24.

(rimska cesta, Kalac, Grabrova, Uboka, Malinski, Napoleonski), sačuvani običaji kao što su Karneval te katolički blagdani i svetkovine, i neizostavna čakavština i glagoljica.³⁷

Istaknuta baštinska uporišta povijesnog grada Brseča i njegove okolice Brseščine: srednjovjekovna urbanistička cjelina s pojedinačnim spomenicima graditeljskog nasljeđa većinom iz 17. i 18. st. i u njima sačuvanim inventarima (sakralnim i profanim) i autentično sačuvanim spomeničkim interijerima – toš, škola i razvoj školstva u Brseču, prožimanje utvrđenog grada, ruralne okolice i strme obale s izrazitim krajobraznim vrijednostima: suhozidi, gromače i lokve, vinarstvo i vinogradarstvo, ljekovito bilje, broskva, šparoge, češnjak i smokve, vizure i panorame, podmorje, brdovito zaleđe, aura rodnog mjesta sa sačuvanom rodnom kućom Eugena Kumičića (Jenio Sisolski) i posebno njegova romana “Začuđeni svatovi” i “Jelkin bosiljak” koji se odvija u samom Brseču i okolici, aktivni umjetnici, posebno galerija i park skulptura Ljube de Karina, te ateljei Maje Franković i Zdenka Velčića, naravno čakavština i glagoljica.³⁸

Slika 3.: Toš u Mošćenicama

Izvor: Arhiva T Z M.Draga

Najvažniji resurs je kulturna i povijesna osnova. Obnova Etno sela Trebišće, Mošćenica, Brseča, osnivanje Ekomuzeja i realizacija muzeja „Kuća od mora“ dali su Mošćeničkoj Dragi šansu da kroz posebne oblike održi turizam na svome području gotovo dvanaest mjeseci.

³⁷ Muzur A.(2007) Slike sjećanja i života, Adamić, Rijeka, str 85.

³⁸ Muzur A.(2007) Slike sjećanja i života, Adamić, Rijeka, str 73.

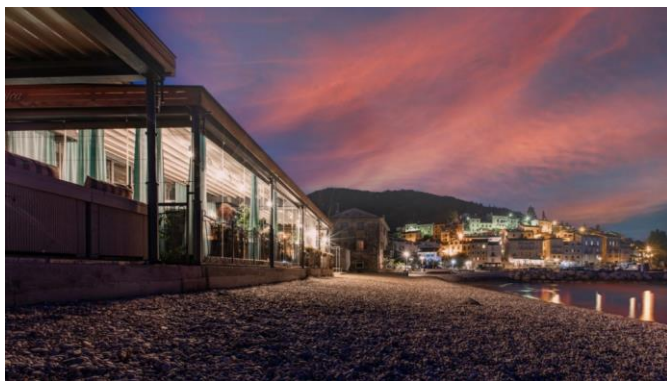
3.2.2. Gastronomija

Ono što predstavlja Općinu Mošćenička Draga njena je gastronomija koja se zadnjih godina naglo razvija. Od 25 ugostiteljskih lokala, M. Draga posjeduje 5 vrhunskih restorana koji nude različita jela, no najveći je brend zasigurno Kvarnerski škamp. Kvarnerski, odnosno draški škamp gastronomski je specijalitet ovoga kraja. Pjeskovito i čisto dno zaljeva idealno je stanište za rakove. Ove jedinstvene škampe može se pronaći friške i nerijetko velike u jelovniku gotovo svakog ribljeg restorana.

Priprema gotovo svih mediteranskih pa tako i draških jela na bazi je zdravog maslinovog ulja. U proljetnim mjesecima svakako treba probati i samonikle šparoge koje se pripremaju na najrazličitije načine, a u jesenskim danima sigurno slastice od kestena (maruna) nikoga neće ostaviti ravnodušnim.³⁹

Posljednjih je godina uzgoj autohtone sorte češnjaka sa područja Brseča uzeo maha. Pojavili su se pojedinci, udruge i OPG-ovi koji su ozbiljno krenuli u uzgoj ove jedinstvene sorte kako bi je brendirali i plasirali na tržište. Osim češnjaka ponovno se sadi maslina. Naime, maslinarstvo je u prošlosti bilo, uz ribarstvo i vinogradarstvo, najvažnije zanimanje. To svjedoči i mlin (toš) za masline u Mošćenicama koji je bio u funkciji sve do 1975 godine.

Slika 4.: Terasa Restorana Zijavica – M. Draga

Izvor: Arhiva Restoran Zijavica

Ugostitelji su i sami dionici u turističkom razvoju destinacije Mošćeničke Drage i važan čimbenik u njejoj kvalitetnoj prezentaciji na turističkom tržištu. Najvažniji resurs u turističkoj destinaciji i ponudi jesu dionici. Sukladno tome imaju i najveći utjecaj na samu turističku destinaciju. Ovisno o veličini same destinacije oni mogu biti nacionalne i regionalne vlade,

³⁹ Rudan E., Staraj R (2007): Katalog TZ M. Draga, str 11.

razvojne agencije, lokalne vlasti, menadžeri nacionalnih parkova, prijevoznici, organizacije u kulturi, sportu i manifestacijama, ugostitelji (smještaj i prehrana), posrednici, mediji, lokalni turistički konzorciji i partnerstva, agencije za podršku poduzetnicima, obrazovne ustanove, lokalno stanovništvo, nevladine udruge i naravno, turisti.⁴⁰

3.2.3. Manifestacije

Mošćenička Draga i bliža okolica u ljetnim mjesecima nudi raznovrsnu zabavu. Tradicionalno se organiziraju Ribarske noći, od kojih je posebno poznata fešta za dan Sv. Marine (zaštitnice mjesta), odnosno Marinina. Tada nastupaju popularne glazbene skupine, osmišljavaju se razne igre i animacije vezane uz primorski habitus, dok je finale rezervirano za raskošni vatromet. Osim primorskih fešti na rivi, lijepo je prisustvovati pučkim feštama na području cijele općine. Happeninzi uz glazbu, kazalište, poetske recitale i pjesme odvijaju se na plaži M. Drage, u parku Contovo, te u Mošćenicama i Brseču. U centru mjesta često se čuju primorske klape koje *pod murvom* do portića pjevaju primorske, istarske i dalmatinske napjeve. Preporuča se posjet različitim izložbama koje se tematski bave prošlošću, tradicijom, kulturom i turizmom ovoga područja. Tijekom ljeta u crkvi Sv. Andrije u Mošćenicama održavaju se sakralni koncerti. U istoj se crkvi upriličuju Božićni i Uskršnji koncerti. Svake se godine početkom siječnja u Mošćenicama podigne Pusna zastava koja ujedno predstavlja otvorenje karnevalskih zbivanja na cijelom području. Spektakularni je završetak karnevala tradicionalno spaljivanje pusta na rivi Mošćeničke Drage, kada se jedinom *živom* pustu imena Gobo presudi *letom na mjesec*. Spaljivanje završava na blagdan Pepelnice, na tzv. Čistu sredu.⁴¹

Mošćenička Draga objedinjuje postojeće maritimne manifestacije kao što su Smotra i regata tradicijskih barki na jedra i “Andrejna”. Smotra se tradicionalno održava u Mošćeničkoj Dragi u mjesecu srpnju i u kojoj sudjeluju tradicijske drvene barke tipa batana, pasara, guc, gajeta, leut i dr. opremljene tradicijskim jedrima. “Andrejna” je tradicionalna svečanost u čast svih generacija pomoraca i ribara s područja općine Mošćenička Draga.

⁴⁰ Vodič za destinacijski menadžment (2018), Lipik

⁴¹ Rudan E., Staraj R.(2007) Katalog TZ M. Draga, str 14.

U programu Maritimnog festivala pored žive ribarske i pomorske baštine, prezentiraju se autohtoni proizvodi i prigodni suveniri, autohtona gastro i etno ponuda, a u njoj sudjeluju likovni i glazbeni umjetnici kojima je maritimna tematika osnovna inspiracija.

Slika 5: Regata tradicijski barki na jedra

Izvor: Arhiva TZ M. Draga

3.2.4. Outdoor turizam

Općina Mošćenička Draga velikim dijelom „zarezuje“ u Park prirode Učka. Gotovo cijeli je park atrakcija sam za sebe, međutim upravo oni vrhovi i doline koje se nalaze u teritoriju Općine M. Draga privlače najviše znatiželjnika. Tu su turisti, ljubitelji prirode, sportaši, studenti, istraživači, biolozi itd..

Duž cijele općine tu su markirane staze, klisure i vidikovci do kojih se pješaci. Iskušati se može penjanje stijenama u “kanjonu” Mošćeničke Drage, ili pak penjačkom stazom do špilje Zijavice u blizini sela Obrš. Iz Obrša slijedi lagana šetnja prema selu Sv. Anton gotovo iznad Kraja i Cesare. Upornijim hodačima preporuča se planinariti prema vrhovima: Učka (1396m), Sisol (835m), Kremenjak (827m), Perun (881), Bodaj (907m), Maj (969m). Brdskim su biciklistima svi smjerovi otvoreni. Ukoliko netko voli letove, “zajašiti” može zmaja ili se padobranom “baciti” s najviših vrhova. Iz Mošćenica se kreće u nekoliko smjerova: Mošćenice – Kalac / Mošćenice – Grabrova / Mošćenice – Selce / Mošćenice – Sv. Jelena – Brseč. crkvice Sv. Magdalene. Od Brseča dalje put vodi do susjednog Zagora. U osvajanje brda Sisol može se

planinarskom stazom iz Brseča, šumskom cestom iz sela Zagore ili iz Sv. Jelene. Uživati u svim blagodatima Parka prirode Učka atrakcija je pogleda i uzdaha.⁴²

Slika 6.: Promotivni plakat Učka Trail, 2019

Izvor: Arhiva AD Natura

3.2.5. Golf turizam

Na području Brseča razvija se Golf resort. Igralište je to od 18 rupa, smještajnim kapacitetima unutar resorta, te turističkom zonom u neposrednoj blizini igrališta. Prednost ovog projekta je cjelogodišnji turizam i zapošljavanje lokalnog stanovništva. Golf je uključen u Prostorni plan Općine M. Draga, u Županijski prostorni plan te u Strategiju razvoja Općine M. Draga. Paralelno s njime razvija se smještaj u okolnim kućama za odmor, vilama i apartmanima. Razvojem golfa na području Općine M. Draga može se razmišljati o održivom turizmu jer je karakteristika golf turizma igra kroz cijelu godinu. Nužnost izgradnje ovog kompleksa je od velike važnosti ne samo za Mošćeničku Dragu nego za čitavu Liburniju a i šire.

⁴² Katalog Parka prirode Učka, (2012) Rijeka

Slika 7.: Golf resort Brseč

Izvor: Općina Mošćenička Draga

3.2.6. Nautički turizam

Jedan od najvažnijih grana posebnih oblika turizma je nautika. Mošćenička Draga je započela stvarati preduvjete za to. Osnovna luka se nedavno proširila na otprilike 100 m što omogućuje većim brodovima i jahtama da pristanu, eventualno noće i posjećuju restorane i znamenitosti destinacije. U pripremi je projekt lukobrana kojim bi se na neki način zatvorilo lučko područje i dobila manja marina. Taj bi projekt uistinu podigao nivo turizma i privukao brojne nautičare da svoje brodove ovdje vežu i cijele godine.

Nova luka, turistička zona Sv. Ivan (15 vila i turistički resort), te golf resort u Brseču kapitalne su investicije kao preduvjete održivog turizma u Općini Mošćenička Draga.

ekonomskom razvoju ovog kraja. Tako kroz sastavnice ekomuzeja postoje interpretacijski centri, autentični prostori življenja i kušanja baštine.

3.4. Trebišće, proizvod kulturnog turizma

Trebišće je zaseok na nadmorskoj visini od 450 m, udaljen samo 3,5 km od središta Mošćeničke Drage, no klimatska i geomorfološka slika ne može biti različitija od one duž obalu. Smješten u sutjesci Potoške Vale, u mraku i vlazi, bez pogleda na more, radi okolnih toponima, od kojih centralno mjesto ima Perun, jezikoslovna i etnološka istraživanja su otkrila da su Trebišća dio kulturnog i sakralnog krajobraza čiji su pojam Slaveni donijeli sa sobom iz pradomovine⁴⁴.

3.4.1. Sadržaj i koncept

Sadržajno i konceptijski komplementaran je programima i planovima Parka prirode Učka⁴⁵, „sastavnicama izvan zidova” i programima „žive baštine” koji se odvijaju, kao i ostalim interpretacijskim centrima teritorija ekomuzeja. (kao ilustracija i inspiracija: Ivanina kuća bajke, Ogulin). Druga sastavnica „izvan zidova“ je komplementarna drugoj i odnosi se na razne oblike interpretacije teritorija, krajolika, urbanih i ruralnih cjelina „na otvorenom” (Tematska ruta Potoška Vala i Trebišće-Perun). Osmišljavanje i implementacija Interpretacijskog centra Trebišće-Perun predviđeni u razvoju sastavnica Akcijskog plana (prioritet br.4) Ekomuzeja Mošćenička Draga. Ujedno je predviđena i sastavnica Trebišća-ekoselo.⁴⁶

⁴⁴ KČS M.Draga (2006) Mošćenički zbornik 3, Mošćenice, str 56.

⁴⁵ PP Učka, Plan Upravljanja (<http://www.pp-ucka.hr/wordpress/wp-content/uploads/Plan-upravljanja-Parka-prirode-U%C4%8Dka.pdf>). U Prostornom Planu Parka prirode Učka, Brojni zaselci Mošćeničke Drage smješteni unutar Parka predstavljaju vrijedno područje bogato etno baštinom. Pojedini napušteni zaselci planiraju se urediti kao etno sela za odmor, primjerice zaselak Trebišća, gdje se planira obnovu starog mlina, str. 137.

⁴⁶ Akcijski plan predviđa kao prirodne partnere (Ratković 2012): Katedra čakavskog Sabora Mošćenička Draga, Općina Mošćenička Draga, Park Prirode Učka, građanstvo, Privatni sektor, Ministarstvo Kulture RH, Konzervatorski odjel u Rijeci, Prirodoslovni muzej u Rijeci, te udругu 4 Grada –Dragodid. Isti su dionici predviđeni i za Prioritet br.4 (Ratković 2011, 13-15), str.45.

3.4.2. Predstava

Potrebno je zasebno spomenuti igrokaz za izletnike turističke ture u režiji teatralne grupe Perunika. Riječ je o korištenju Trebišća kao mitološku kulisu (slap, most, kapelica, kuća Stabla svijeta, ritualno vatrište) za kojeg postoji čitav scenariji s kojim se nastoji približiti publiku božanskim odnosima i skrovitoj slici svijeta slavenske mitologije. Dosadašnja praksa personifikacije božanskih likova i naratora u ulozi žreca se pokazala kao pun pogodak pogotovo za djecu koja nisu prestajala snimati događaj sa pametnim telefonima i na taj način promovirati aktivnost na društvenim mrežama.

Slika 9.: Mitsko-povijesna staza Trebišće-Perun

Izvor: Park prirode Učka

3.4.3. Stanje u prostoru

Riječ je o 16 objekta od kojih je 5 u vlasništvu Općine Mošćenička Draga. Zaseok je zapaljen i napušten (što se vidi na prvim kućama iz pravca naselja Potoki) tijekom dramatičnih zbivanja iz 2.svjetskoga rata⁴⁷, te je aktualno prijavljen samo jedan stanovnik. Neobnovljene kuće su prekrivene bršljanom, porušenih krovova, zidova i međukatnih konstrukcija. U

⁴⁷ KČS M. Draga (2006), Mošćenički zbornik 3, Mošćenice, str. 53,

općinskom je interesu da otkupi te objekte kako bi ih mogla iskoristiti za ostvarivanje predviđene cjeline eko-sela. Iako potok više nije cjelogodišnji već presuši zato jer je vodovod iz vremena talijanske okupacije kaptirao nekoliko pritoka, ipak žamor proizveden od manjih slapova daje na znanje koliko je morao biti snažan efekt nad Slavenima kako bi ga odabrali za vlastiti sakralni prostor. Sveprisutno zelenilo u samom zaseoku stvara dojam mjesta iz bajke te okolne brojne suho-zidne terase otvaraju mogućnost ekološke proizvodnje autohtonih sorti i radionica obnove suhozida kao popratnu aktivnost eko-sela. Isto tako moguće su radionice izrade keramičkih posuda, vapna, praktičnog instrumentarija (sada etnografskih alata i oruđa), samoniklog bilja i očuvanje autohtonih životinjskih vrsta poput liburnijskog tovara⁴⁸. Na kraju krajeva cilj je ponuditi gostima, rekreativcima i lokalnom stanovništvu poligon za zdravo življenje, edukaciju o zaboravljenim slavenskim božanstvima i na taj način postati generator radnih mjesta, što je direktan interes Općine. Sva aktivnost može generirati novi projekt (arheološki, etnografski, muzeološki, biološki) što čini od Trebišća mjesto koje uvijek može unaprjeđivati neslućeni broj mogućnosti i opcija.

3.4.4. Program

Pošto je cilj povećanje i širenje kroz promidžbene aktivnosti, smatramo nužnim angažirati tradicionalne lokalne i nacionalne medije (novine, radio, televizija), nove medije (blog, portali) i profesionalna vođenja po Mitsko-povijesnoj stazi „Trebišće-Perun“ za planinare, rekreativce i poslovne partnere u vidu stranih i nacionalnih turističkih zajednica i turističkih operatera. Isto tako nužna je promocija na svim europskim turističkim sajmovima kao Borsa mediterranea del Turismo archeologico u Salerno ili Međunarodni sajam turizma u Münchenu.

Turistička agencija Annalinea surađuje sa PP Učka, udrugom Dragodid, Ekomuzejem M. Draga i Općinom Mošćenička Draga, a izvođenje će biti obavljeno samo od strane turističke agencije uz blagoslov svih ostalih.

3.4.5. Ostale aktivnosti

Tijekom ostatka godine emitirane televizijske i radio reklame, novinski članci na temi Mitsko-povijesne staze u novinama i blogovima, odlasci i sudjelovanje na glavnim međunarodnim turističkim i srodnim sajmovima kako bi predstavili što jasnije naš kulturno-

⁴⁸ Rezervat Liburna.hr: Rezervat Liburna
<http://www.rezervatliburna.hr/home> (07.09.2021.)

povijesno-turistički proizvod i destinaciju. Aktivnosti će se nastaviti do isteka predviđenih sredstava za tu namjenu.

3.4.6. Ciljevi

Osvještavanje i informiranje domaće i nacionalne publike o postojanju jedinstvenog kulturno-sakralnog krajobraza na području Parka Prirode Učka u čiji plan upravljanja ulazimo kao dobrodošli. Upoznavanje turističkih operatera s ovim destinacijama uroditi će stvaranjem turističkog proizvoda radi kojeg će destinacija bivati posjećena tijekom većine godine. Jednog dana će ta činjenica zapošljavati lokalno stanovništvo i spriječiti mlade za odlazak u velike gradove.

Slika 10: Obnovljeni mlin u Trebišću

Izvor: Park prirode Učka

3.4.7. Rezultati

Povećanje publike i interesa prema destinaciji. Porast dolaska gostiju radi pohađanja Mitsko-povijesne staze, pokretanje Staze kao katalizatora stvaranja novih vrijednosti i zapošljavanja domaće radne snage.

Trebišća predstavljaju ujedno turistički, kulturno-povijesni, arheološki, etnografski, poljoprivredni potencijal koji će omogućiti zapošljavanje lokalnog stanovništva, objediniti proizvode iz zemlje, služiti rekreativcima i namjernicima u njihovoj potrebi za prirodnim okolišem, oživotvoriti i pokrenuti davno posrnulo učgarsko gospodarstvo, biti temelj znanstvenicima u nastavku istraživanja na polju biologije, agronomije, arheologije, etnografije,

geologije, slavenske mitologije, jezikoslovlja i dalje. Isto tako moguće su i poželjne brojne radionice od obnove suhozida, likovnih kolonija (primjer Jasmine Bator ili Dejana Sotirova), pastirskih stanova i gumna, do izrade lončarskih posuda, suvenira i tako dalje (jednostavno je nemoguće predvidjeti sva polja). Pokušaj je to privatnog i civilnog sektora u suradnji s jedinicom lokalne samouprave da se onemogućí odlazak lokalnog stanovništva u veće gradove u potrazi za poslom. Pokušaj je to da se davno napuštena ruralna sredina iskoristi na jedan novi način koji će biti zamašnjak za uvijek nove aktivnosti. Ne postoji ta likovna, primjenjiva i konceptualna umjetnost koja se ne može uklopiti u ovaj značajni prostor. Treba podsjetiti da su Trebišća vrijedna kockica u mnogo većem mozaiku nastojanja valorizacije mnogo većeg prostora. Oživotvoriti Trebišće je po mom sudu ne samo od lokalnog i regionalnog značaja, već i nacionalnog, kako bi poslužili kao primjer dobre prakse i drugim dijelovima zemlje.

Kulturno nasljeđe daje određenu autentičnost destinaciji, čini je prepoznatljivom i drukčijom i na njemu se često temelji konkurentska prednost u odnosu prema drugim destinacijama. Međutim, nije dovoljno imati samo bogato kulturno nasljeđe, njime treba znati marketinški upravljati. Samo nasljeđe koje je, u najvećoj mogućoj mjeri, u funkciji turizma - može pružiti maksimalne ekonomske efekte. U turističkim destinacijama mora i sunca kulturni resursi pridonose kvaliteti cjelokupne ponude, nude duhovno blagostanje i trajno sjećanje na određenu destinaciju. Kultura je osnova turističkom proizvodu mnogih zemalja i glavni razlog zašto ih turisti posjećuju. Želja za upoznavanjem drugih kultura bila je motiv putovanjima još od grčkih i rimskih vremena.⁴⁹

⁴⁹ Vrtiprah, V. (2006.) Kulturni resursi kao činitelj turističke ponude u 21.st., Ekonomska misao praksa, Sveučilište u Dubrovniku, Dubrovnik, str. 279-296.

ZAKLJUČAK

Turizam Mošćeničke Drage započinje između dva rata kada su gosti Opatije kočijama i barkama odlazili na jednodnevne izlete u malo ribarsko mjesto podno Učke. Prva noćenja turista ostvarivala su se u prelijepim secesijskim vilama. Pionir turizma Mošćeničke Drage bila je obitelj Armanda koja je posjedovala istoimeni hotel u centru Drage tik do mora. Jedan od začetnika draškog turizma je Vila Pansion Alla Marina na samoj plaži, koja datira iz 1932. godine.

Blaga klima, čisto more, izuzetno zdrava i ukusna hrana, te opuštenost i prijaznost domaćina, pogodovali su razvoju turizma, no najvažniji i danas veliki razlog razvoja ove grane privrede na ovom području, šljunčana je plaža, te romantični lungomare do plaže Sv. Ivan.

Domaći je čovjek vidio mogućnost gospodarskog razvoja u turizmu, pa je stoga počeo iznajmljivati svoje sobe, koji su iz godine u godinu dobivale na kvaliteti i polako se pretvarale u apartmane i male pansione. Pored dva hotela, Mošćenička Draga nudi smještaj u vilama na samoj obali mora i autokampu. Važno je napomenuti da se zadnjih godina ovdje sve više razvija usluga smještaja u obnovljenim starinama, pa se tako sva okolna sela Mošćeničke Drage polako obnavljaju i nude mogućnost boravka u netaknutoj prirodi, miru, sa predivnim pogledom na more, u autohtonom okruženju i tradiciji.

Turistička destinacija Općine Mošćenička Draga i njeni resursi počivaju na temeljima turističke prošlosti i njenih samih početaka. Kao malo ribarsko mjesto sa glasovitom plažom koja je zapravo prirodni fenomen, postala je poznato turističko odredište Opatijske rivijere. Izgradnjom vila za vrijeme Austrougarske monarhije i između dva svjetska rata, dobila je na svom šarmu i svojoj posebnosti već tada. Nagli razvoj turizma iza rata pa sve do kraja osamdesetih podigao je mnoge turističke kapacitete i infrastrukturne objekte kao preduvjet razvoja i prihvata većeg broja turista. Prirodna osnova su obala, plaže, klisure i Park prirode Učka, a kulturna i povijesna osnova su stari gradovi (nukleusi) ponad mora (Mošćenice i Brseč), kanjon Mošćeničke Drage sa Mitsko-povijesnom stazom Trebišće, te ribarsko-pomorskom baštinom sa svojim Interpretacijskim centrom „Kuća od mora“. Veliki razlog produljenja turističke sezone i usmjerenja prema održivom turizmu su brojne i raznolike manifestacije, kulturne ustanove i galerije, vrlo razvijena gastronomija, sportovi i outdoor aktivnosti i neizostavni festivali.

U zadnjih desetak godina počeo se razvijati kulturni turizam kao vrsta posebnih oblika turizma jer cijela Općina M. Draga počiva na bogatoj povijesnoj i kulturnoj baštini što svjedoče stari gradovi, sakralna baština, spomenici pismenosti (glagoljica), staroslavenska sela, umjetničke i tradicijske radionice, i sl. Svi ti baštinski resursi ponukali su institucije, udruge i pojedince da „preusmjere“ turistički razvoj Mošćeničke Drage prema kulturnom turizmu, pa je stoga osnivanje Ekomuzeja M. Draga 2012. god., sa svojim Strateškim i Akcijskim planom razvoja, logičan potez. Upravo Ekomuzej „zacrtava“ smjer kojim ova poznata turistička destinacija Kvarnera treba nastaviti. Sve se na neki način veže na tradiciju i prošlost, no novi su turistički resursi interpolirani u suvremeni turistički produkt koji predstavlja simbiozu prošlosti, sadašnjosti i budućnosti te postaje zanimljiv današnjem turističkom tržištu. Općina Mošćenička Draga atraktivna je turistička destinacija u cijelosti, stoga je sama po sebi brend i spada u sam vrh turističke ponude Hrvatske i ovog dijela Europe.

Turizam se mijenja. Onaj masovni gotovo da ne funkcionira. Na scenu dolaze posebni oblici turizma. Svi oni oblici koji se održavaju sukladno novim trendovima koji svoje utemeljenje nalaze u ekologiji i obnovljivim izvorima energije. Svaka turistička destinacija ima svoj limit, svoja ograničenja. To je i slučaj s Općinom Mošćenička Draga koja je konfiguracijom, baštinom, ponudom i gospodarskom komponentom „usađena“ u ovaj teritoriji Liburnije upravo na mjeru. I to je ključ održivog razvoja i održivog turizma – ne pretjerati, ostati u okvirima mogućeg, pratiti prirodna kretanja, poštivati okoliš, obnavljati energiju, primjenjivati nove trendove. Treba vrlo pažljivo raspolagati s malom turističkom destinacijom jer svaki novi neplanirani detalj u prostoru kviri ukupnu sliku. To se odnosi i na smještajne kapacitete, infrastrukturu (ceste, zgrade, itd.), turističku ponudu i sl. U trenutku kad se lokalno stanovništvo osjeća nesigurno i ugroženo zbog nekontroliranog ulaganja i prenapučenosti turista, održivi turizam gubi svoju ulogu. Sklad lokalnog čovjeka i znatiželjnog turista jednadžba je održivog razvoja destinacije. Turizam mora biti sastavni dio svakodnevnog života zajednice, a život zajednice mora biti sastavni dio turizma lokaliteta.

LITERATURA

1. Čavlek, N. (2011) *Turizam: ekonomske osnove i organizacijski sustav*, Zagreb, Školska knjiga
2. Črnjar, M, Črnjar, K (2009) *Menadžment održivog razvoja*, Rijeka
3. Gržinić, J., Bevanda, V. (2014), *Suvremeni trendovi u turizmu*, Sveučilište J. Dobrile u Puli, Pula
4. Gržinić, J. (2019) *Uvod u turizam – povijest, razvoj, perspektive*, Sveučilište J. Dobrile u Puli
5. Gržinić J., Škoro I. (2017) *Wellness turizam i održiva turistička politika*, Sveučilište J. Dobrile u Puli
6. KČS M.Draga (2006) *Mošćenički zbornik 3*, Mošćenice
7. Kožić, I., Mikulić, J. (2011) *Mogućnost uspostave sustava pokazatelja za ocjenu i praćenje održivosti turizma u Hrvatskoj "Privredna kretanja i ekonomska politika"*
8. Muzur A.(2007) *Slike sjećanja i života*, Adamić, Rijeka
9. Starc, N. (2003) *Priroda, čovjek i figa u džepu*, Društvena istraživanja, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
10. Vojnović, N. (2017), *Prirodna osnova i turizam*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, e - knjiga
11. Vrtiprah, V. (2006.) *Kulturni resursi kao činitelj turističke ponude u 21.st.*, Ekonomska misao praksa, Sveučilište u Dubrovniku, Dubrovnik
12. Vukonić, B, Čavlek, N. (2011) (ur.): *Riječnik turizma*, Masmedia, Zagreb

INTERNET IZVORI

1. WTTC: Initiatives Sustainable-Growth, <https://wtcc.org/Initiatives/Sustainable-Growth>, (31.08.2021.)
2. Cimerfraj.hr: Održivi turizam, <https://www.cimerfraj.hr/aktualno/odrzivi-turizam>, (31.08.2021.)
3. UNWTO: Sustainable development, <https://www.unwto.org/sustainable-development>, (31.08.2021.)
4. Iztzg.hr: Održivi turizam u deset koraka, <http://www.iztsg.hr/images/uploaded/knjige/Odrzivi-turizam-u-deset-koraka> (31.08.2021.)
5. Mint.gov.hr: Strategija turizma 2020 <https://mint.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/Strategija-turizam-2020-editfinal.pdf> (01.09.2021.)
6. Enciklopedija.hr: Održivi razvoj, <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44778> (01.09.2021.)
7. Fzoeu.hr: Obnovljivi izvori energije, <https://www.fzoeu.hr/hr/obnovljivi-izvori-energije/7573> (03.09.2021.)
8. Fzoeu.hr: Obnovljivi izvori energije (03.09.2021.), <https://www.fzoeu.hr/hr/obnovljivi-izvori-energije/7573> (03.09.2021.)
9. Ekonomskiportal.com: Kulturni turizam – razvoj turističke ponude, <https://www.ekonomskiportal.com/kulturni-turizam>, (04.09.2021.)
10. Topdestinacije.hr: Sportski turizam u Hrvatskoj, <https://topdestinacije.hr/sportski-turizam-u-hrvatskoj> (04.09.2021.)
11. Ivanišević G: Prirodne pretpostavke zdravstvenog turizma u Hrvatskoj, file:///C:/Users/NAELNI~1/AppData/Local/Temp/2_IVANISEVIC.pdf (05.09.2021.)
12. Dalmatia.hr: Osnove ruralnog turizma, https://www.dalmatia.hr/edukacija/wp-content/uploads/2015/12/01_Osnove-ruralnog-turizma.pdf (05.09.2021.)
13. Rezervat Liburna.hr: Rezervat Liburna, <http://www.rezervatliburna.hr/home> (07.09.2021.)

14. Mingor.gov.hr: Održiva potrošnja i proizvodnja, https://mingor.gov.hr/UserDocsImages/odrziva_potrosnja_i_proizvodnja.pdf (05.09.2021.)
15. Fmtu.lumens5plus.com: Teorijske značajke onečišćenja okoliša i održivog razvoja, <https://fmtu.lumens5plus.com/sites/fmtu.lumens5plus.com> (05.09.2021.)
16. Europarl.europa.eu: Održiva potrošnja i proizvodnja, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/77/odrziva-potrosnja-i-proizvodnja> (05.09.2021.)
17. Ekoloji.com: Endustriyel ekoloji, <https://www.ekoloji.com/hr/ekoloji/endustriyel-ekoloji> (06.09.2021.)

OSTALI IZVORI

1. Rudan E., Staraj R. (2007) *Katalog TZ M. Draga*
2. *Vodič za destinacijski menadžment* (2018), Lipik
3. *Katalog Parka prirode Učka* (2012), Rijeka
4. Ratković, L (2012)., *Ekomuzej Mošćenička Draga, Strateški plan*, Muze d.o.o. Zagreb
5. PUR (2015) *Program ukupnog razvoja Općine Mošćenička Draga*, M. Draga
6. PP Parka prirode Učka (2020), *Plan Upravljanja*, Učka

POPIS SLIKA

Slika 1: Grb Općine Mošćenička Draga.....	30
Slika 2: Plaža SIPAR i stari grad – Imidž Mošćeničke Drage.....	33
Slika 3: Toš u Mošćenicama.....	35
Slika 4: Terasa Restorana Zijavica – M. Draga.....	36
Slika 5: Regata tradicijski barki na jedra.....	38
Slika 6: Promotivni plakat Učka Trail, 2019.....	39
Slika 7: Golf resort Brseč.....	40
Slika 8: Projekt proširenja lučkog područja u M. Dragi.....	41
Slika 9: Mitsko-povijesna staza Trebišće-Perun.....	43
Slika 10: Obnovljeni mlin u Trebišću.....	45